

UDK 07 (497.5) "1901/1902"
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 15. X. 1996.

Nacionalni stereotipi u zagrebačkoj javnosti u početku XX. st. - *Obzor* i *Srbobran* (1901. - 1902. godine)

Natalija Rumenjak

Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Ovaj rad je prilog proučavanju političke kulture u vrijeme Khuenova pseudo-ustavnog sustava. Političku komunikaciju u urbanoj, ali i ruralnoj javnosti ondašnje Hrvatske snažno su obilježavali nacionalni stereotipi, osobito na hrvatsko-srpskoj relaciji. Rad je primarno nastao u okviru istraživanja hrvatsko-srpskih odnosa, pa se ovdje razmatraju elementi ideologija dvaju oporbenih listova koji su imali najveći utjecaj u ondašnjoj hrvatskoj, tj. srpskoj političkoj javnosti - *Obzora* i *Srbobrana*. Nacionalne stereotipe ovih listova, koji su oblikovali njihov prepoznatljiv diskurs u javnosti, pratimo kroz tri dominantna događaja: III. kongres slavenskih novinara Habsburške monarhije, pitanje sudbine svetojeronimskog Zavoda u Rimu i zagrebačke demonstracije, nakon objavljivanja članka "Srbi i Hrvati" u *Srbobranu*. Novinski diskurs je tvorio zaseban oblik nacionalne ideologije ovih listova, a taj iskaz ideologije nazvali smo ideologija javne komunikacije. Upravo u tom dijelu ideologije bitno su se razlikovali *obzoraši* od *srbobranaca*, a odgonetavanje karaktera ondašnjih ideologija javne komunikacije je ključ za razumijevanje dramatičnih zbivanja na planu hrvatsko-srpskih odnosa 1901.-1902. godine.

Uvod

Političku kulturu nekog razdoblja nije moguće razumijeti bez istraživanja političke i nacionalne ideologije određenih društvenih grupa, stranaka i pojedinaca koji su djelovali u ondašnjoj javnosti. Proučavanje utjecaja koji su ideologije imale na oblikovanje političke javnosti u urbanim sredinama u početku XX. st. u Hrvatskoj ujedno je i ključ za razumijevanje ondašnjih vrlo zaoštrenih hrvatsko-srpskih odnosa. Ideologija se tada teže probijala na selo, ponajviše zbog nepismenosti i izbornog sustava¹, pa se o proučavanju političke kulture na selu u masovnom smislu još ne može govoriti. No, u ovom su razdoblju učestali šovinistički ispadi i u manjim

¹ Vrlo mali postotak i hrvatskog i srpskog stanovništva ima pravo glasa, ročnije 2 posto stanovništva: Mirjana Gross, Socijalna demokracija prema nacionalnom pitanju u Hrvatskoj 1890-1902, *Historijski zbornik* I.-IV, 1956., str. 14; Drago Roksandić, Srbi u Hrvatskoj, Zagreb, 1991., str. 104; Mato Artuković, Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (*Srbobran*, 1884.-1902.), Zagreb, 1991., str. 59; U svojoj zbirci političkih članaka Frano Supilo

provincijskim središtima te seoskim sredinama.² Iako su u vezi s pojačanom nacionalnom propagandom koja se širila iz urbanih središta, njihova analiza zahtijeva kompleksniju studiju. U prvom redu studiju politike bana Károlyja Khuena Héderváryja prema problemu hrvatsko-srpskih odnosa i njegovu izbornu politiku, u sklopu koje je i politika pridobivanja srpskih glasača na selu.³ Glavni su konzumenti ekskluzivističke političke i nacionalne ideologije ipak bili srednji i niži slojevi urbanoga građanstva koji, osobito u Banskoj Hrvatskoj za „teškoga razdoblja“ bana Khuena⁴, u takvoj vrsti propagande nalaze kompenzaciju i odušak za niski ekonomski i socijalni standard.

Naš je rad u prvom redu nastao u okviru istraživanja hrvatsko-srpskih odnosa općenito u XIX. stoljeću, no, budući da se bavi njihovim ideološkim aspektom, on je i prilog proučavanju političke kulture u prošleme stoljeću.⁵ Premda u našoj i stranoj historiografskoj literaturi postoji niz radova koji ciljano ili usputno obrađuju problematiku hrvatsko-srpskih odnosa u XIX. st.,

donosi zanimljiv podatak o načinu organizacije izbora u provinciji, koji je i nakon proširenja izbornog prava u postkhuenovskom razdoblju onemogućavao seljacima i sam pristup do glasačkih mjesta. Naime, zbog „centralizacije glasovanja“ postojalo je samo jedno biralište na deset do petnaest izbornih općina, pa je put do birališta i natrag za mnoge seljake bio predug i preskup: isti, *Politika u Hrvatskoj*, Zagreb, 1953., str. 261.

² *Obzor* br. 108, 12. 05. 1902., str. 3, Naši dopisi, Zastava kraljevine Srbije u Požegi; br. 201, 2. 09. 1902., str. 2, Demonstracije u provinciji; *Srbobran*, br. 231, 22. 10. (04.11.) 1901., str. 4, Domaće vijesti, Pobuna u Zrinju protiv Srba; br. 8, 10. (23.) 01. 1902., uvodnik, Ko izaziva?; br. 9, 11. (24.) 01. 1902., str. 4, Domaće vijesti, Laži o „nemirima“ u Gospiću; br. 16, 21. 01. (03. 02.) 1902., uvodnik, Hajka na srpsku trobojnicu; br. 40, 20. 02. (05. 03.) 1902., uvodnik, Stekliška kultura; br. 150, 23. 07. (05. 08.) 1902., br. 168, 9. (22.) 08. 1902., uvodnik, Srpska zastava u Gospiću; Gordana Krivokapić, Skupštinski pokret i politička aktivnost Srpske samostalne stranke u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji 1903-1905. godine, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest (dalje: Radovi)* 22, Zagreb, 1989., str. 109-110.

³ Josip Horvat, *Stranke kod Hrvata i njihove ideologije*, Beograd, 1939.; Khuen je ukinuo tradicionalno oporbene kotareve i stvorio kotareve Korenicu i Mitrovicu sa srpskom većinom gdje su pobjeđivali vladini kandidati: J. Krišto, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Zagreb, 1994., bilj. 74 na str. 85; Tako je i bilo moguće, po Khuenovu izbornom redu od 1888., da ruralna i siromašna Ličko-krbavska županija sa znatno manjim brojem stanovnika bira više narodnih zastupnika od Bjelovarsko-krizevačke, koja je s velikom hrvatskom većinom. Bilo je pravilo da u siromašnijim kotarevima većinu izbornika čine zavisni ili poluzavisni ljudi - državni činovnici, općinski namještenici i sl. Takvi su, na primjer, bili kotarevi Korenica, Gračac, Perušić, Srb, i Karlobag. Budući da je glasovanje bilo javno, svi su činovnici morali glasovati za Khuenovu Narodnu stranku: Rudolf Horvat, *Hrvatska politika od godine 1860.-1895.*, *Obzor: spomenknjiga 1860-1935 (dalje: Spomen-knjiga)*, Zagreb, 1936., str. 14-15; Ljerka Racko, u kraćem novijem radu, analizom zanimljive arhivske građe prikazuje na primjeru Ličko-krbavske županije prisutnost velikosrpske ideologije među ruralnim srpskim stanovništvom potkraj XIX. stoljeća. Glavno izvorište širenja velikosrpsstva autorica vidi u djelovanju lokalne srpske elite - pravoslavnoga svećenstva i učiteljstva, a njegovu najočitiju manifestaciju u upornom protupravnom isticanju srpske zastave na uštrb službene hrvatske, što su potajno pomagali lokalni srpski činovnici, ali i sam ban Károly Khuen Héderváry. Stalni zahtjevi za isticanjem srpske zastave, koja je formalno proglašena „crkveno-narodnom zastavom srpsko-pravoslavne crkve“, a faktično bila „ista sa zastavom narodnostnom kraljevine Srbije“, bili su istodobno popraćeni i propagandom protiv službene hrvatske zastave, pa ih se ocjenjuje kao „negiranje državnopravnog položaja onodobne Hrvatske i svojevrsnu pobunu protiv hrvatskih državnih vlasti“: ista, *Pozadina sukoba oko isticanja srpske zastave u Hrvatskoj na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće*, *Radovi* 27, Zagreb, 1994., str. 115-126.

⁴ Općenito o karakteristikama Khuenova režima u Hrvatskoj vidi: Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman, Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914*, Zagreb, 1968., str. 119-159; Rene Lovrenčić, *Geneza politike „novoga kursa“*, Zagreb, 1972., str. 17-99.

⁵ Periodizacija XIX. stoljeća ovdje obuhvaća razdoblje sve do 1918. godine, jer će se tek otada Hrvatska naći u bitno novim političkim i državnim odnosima.

neke temeljne monografije još uvijek nedostaju. Općenito nedovoljna istraženost Khuenova razdoblja dodatno usložnjava istraživačke napore na planu hrvatsko-srpskih odnosa, osobito ako se ima na umu njihova negativna evolucija od 60-ih godina, koja je upravo u završnim godinama Khuenova banovanja doživjela vrhunac. Sam Khuen je, prisvajajući svojoj Narodnoj stranci monopol tobožnje hrvatsko-srpske suradnje, vješto potencirao hrvatsko-srpske nacionalne konflikte.⁶

Zbivanja na planu hrvatsko-srpskih odnosa početkom XX. stoljeća, dakle, moraju se promatrati kao neodvojivi dio dugotrajnijeg procesa, koji je usporedno tekao i bio u vezi s procesom sve intenzivnijega nacionalnog okupljanja na hrvatskoj i srpskoj strani. Budući da prva otvorena hrvatsko-srpska sukobljavanja, unutar Hrvatske ali i šire, u političkom i ideološkom smislu podrazumijevaju sukob zbog pitanja nacionalne pripadnosti određenih teritorija⁷, velik dio starijih pa i novijih radova bavio se tim „teritorijalnim“ aspektom ideologija u XIX. stoljeću.⁸

Radovi koji kompleksno istražuju ideološke sustave i njihov utjecaj na hrvatsko-srpske odnose u XIX. stoljeću u Hrvatskoj doista su malobrojni. Ipak neke od najvrednijih monografija koje se bave problematikom hrvatsko-srpskih odnosa pokrivaju upravo Khuenovo razdoblje, što nam je znatno olakšalo rad. Vrijedni se podaci mogu naći u knjizi Renea Lovrenčića „Geneza politike novoga kursa“, gdje su cjelovito obuhvaćeni procesi i u tadašnjoj Banskoj Hrvatskoj i u Dalmaciji.⁹ U monografiji „Povijest pravaške ideologije“ Mirjana Gross je sustavno obradila

⁶ Postoji Khuenovo pismo iz 1909. godine u kojem se bivši ban hvali kako je upravo u njegovo doba u Hrvatskoj oživjelo „(...) velikosrpsstvo i velikohrvatsstvo (...) I baš sam zato (...) izdao (...) onu moju uredbu o uporabi srpske zastave, koju sam degradirao ili povisio u crkvenu zastavu.“ Citat prema: Josip Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939*, Zagreb, 1962., str. 285; Dok je Khuen kao eksponent ugarske vlade nastojao suzbiti bilo kakvu hrvatsko-srpsku suradnju u Hrvatskoj, istu takvu politiku ugarska je vlada provodila i u južnoj Ugarskoj. Tamo je radikalna *Zastava* pod uredništvom Jaše Tomića bila u drugoj polovici osamdesetih godina progonjena jer je propagirala „hrvatsko-srpsku slogu“. Nakon članka u kojem je hvalio suradnju osječkih Hrvata i Srba na gradskim izborima, te objašnjavao njezinu nužnost u borbi protiv pogubne bečko-peštanske politike, Tomić je dospio na sud u Pešti. Tamo se pobunio „što se širenje srpsko-hrvatske sloge kvalificira kao zločin“: M. Gross, *Osnovni problemi pravaške politike 1878-1887*, *Historijski zbornik*, Zagreb, 1962., str. 109.

⁷ Godine 1861. na Hrvatskom saboru dolazi do sukobljavanja zbog pitanja Srijema, a 1878. je pitanje nacionalne i državne pripadnosti Bosne i Hercegovine u potpunosti razdvojilo hrvatsku i srpsku politiku u Hrvatskoj. O tome vidi: Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973., str. 5-6, 95-99, 103-104, 135, 202; Tomislav Markus, Mihailo Polit-Desančić i srpski nacionalizam 1861. godine, *Časopis za suvremenu povijest* 26 (dalje: ČSP), br. 3, Zagreb, 1994., str. 487-500; Jaroslav Šidak, *Hrvatsko pitanje u Habsburškoj monarhiji*, *Studije iz hrvatske povijesti XIX. stoljeća*, Zagreb, 1973., str. 30; Vasa Čubrilović, *Istorija političke misli u Srbiji XIX. veka*, Beograd, 1958., str. 175-177; R. Lovrenčić, n. dj. pod br. 4, str. 15, 96, 97, 147; I. Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb, 1988., str. 96; M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 171, 215-216, 222, 252-253.

⁸ Spomenut ćemo samo neke od važnijih radova bez kritičkog osvrt: V. Čubrilović, n. dj. pod br. 7, str. 157-242, 300-301; Nikša Stančić, *Problem „Načertanija“ Ilije Garašanina u našoj historiografiji*, *Historijski zbornik XXI.-XXII.*, 1968.-1969., str. 179-195; Mirko Valentić, *Prva programska formulacija velikosrpske ideje*, *Izvozi velikosrpske agresije*, Rijeka, 1991., str. 41-64; Damir Agičić, *Tajna politika Srbije u XIX. stoljeću*, Zagreb, 1994.; M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 168-217; M. Gross, n. dj. pod br. 7, str. 22-54.; Vasilije Đ. Krestić, *Zabeleške o velikohrvatskim težnjama*, *Iz istorije Srba i srpsko-hrvatskih odnosa*. (Studije, članci, rasprave i eseji), Beograd, 1994., str. 281-287.; N. Rumenjak, *Nacionalna ideologija listova Obzor i Srbobran (1901.-1902. godine)*, *Povijesni prilozi* 14 (dalje: PP), Zagreb, 1995., str. 219-226, 247-252. itd.

ideologiju različitih pravaških grupa u ovom razdoblju u Hrvatskoj, pa i stav prema tzv. „srpskom pitanju“ u tim sustavima. Knjiga je svakako nezaobilazna u proučavanju utjecaja pravaške ideologije na hrvatsko-srpske odnose u Hrvatskoj. Problem hrvatsko-srpskih odnosa ista autorica razmatra u radu „Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907“.¹⁰ Jure Krišto je uočio važnost „srpskog pitanja“ u ideologijama gotovo svih hrvatskih političkih stranaka u prošlom stoljeću. Istaknuo ga je kao drugog po redu „unutrašnjeg čimbenika“ (tj. unutrašnjo-političkog) koji je odmah nakon pitanja ujedinjenja hrvatskih zemalja bitno određivao „fizionomiju“ određene političke stranke. J. Krišto je u knjizi „Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.“ najviše poglavlja posvetio razdoblju Khuenova režima, a u njima se može naći niz podataka o različitim ideološkim stereotipima u tadašnjoj političkoj javnosti, dakako, gledano i iz hrvatsko-srpske perspektive.¹¹ Posebno treba izdvojiti kompleksna istraživanja ideologije Srpske samostalne stranke i njezina utjecaja na hrvatsko-srpske odnose kroz listove *Srbobran* i *Vrač pogadač* autora Mate Artukovića.¹²

Naposljetku, treba se osvrnuti na stranog autora koji među prvima počinje istraživati ideološke sustave i njihov utjecaj na hrvatsko-srpske odnose u prošlom stoljeću. Riječ je o srbijanskom historičaru Vasiliju Krestiću i prvom izdanju njegove knjige „Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslavenska ideja u 1860-1873“ iz 1983. godine. Drugo, vremenski i sadržajno prošireno izdanje je izišlo 1988. godine pod naslovom „Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslavenska ideja u drugoj polovini XIX veka“. Zbog mnogih problematičnih ocjena ovaj je rad izazvao niz polemika u domaćoj historiografskoj javnosti. Autorova je analiza hrvatsko-srpskih odnosa u Hrvatskoj u Khuenovu razdoblju tendenciozna već zbog toga jer uopće ne spominje komponentu srpske politike koja je tada ključno utjecala na razvoj hrvatsko-srpskih odnosa - dakako, riječ je o velikosrpskoj ideologiji Srpske samostalne stranke i njezina glasila *Srbobran*.¹³ I u najnovijem radu naglašeno publicističkoga karaktera iz 1994. godine¹⁴, autor samo ponavlja stare teze, pripivši na jednome mjestu svoje razne članke i rasprave objavljene u posljednjih dvadesetak godina. Zanimljivo je naglasiti da su glavne autorove istraživačke teze (u vezi s prilikama u XIX. stoljeću u Hrvatskoj) podudarne s tezama koje je zastupao list *Srbobran*. To su teze o „ugroženosti“ Srba u Hrvatskoj (osobito u Mažuranićevu razdoblju), o „velikohrvatskom“ karakteru svakog pozivanja na hrvatsko povijesno državno pravo, te o težnji za kroatizacijom Srba kao bitnom komponentom tzv. ilirske i južnoslavenske ideologije.

⁹ R. Lovrenčić, n. dj. pod br. 4.

¹⁰ M. Gross, n. dj. pod br. 7, str. 223-336; Ista, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907.*, Institut društvenih nauka, Odeljenje za istorijske nauke, Beograd, 1960.

¹¹ Jure Krišto, n. dj. pod br. 3, str. 22-23, 65-217.

¹² M. Artuković, n. dj. pod br. 1; Ista, „*Vrač pogadač*“ (Zagreb, 1896-1902). Prilog proučavanju srpskog novinstva u Hrvatskoj, PP 10, Zagreb, 1991., str. 159-190.

¹³ Vasilije Krestić usputno spominje da je list *Vrač pogadač* „branio Srbe od napada“ i „žestoko udarao po onima koji su napadali“: Ista, *Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslavenska ideja u drugoj polovini XIX veka*, Beograd, 1988., str. 322. O velikosrpskom karakteru ideologije Srpske samostalne stranke vidi: M. Artuković, n. dj. pod br. 1; N. Rumjenjak, n. dj. pod br. 8.

¹⁴ V. Đ. Krestić, n. dj. pod br. 8.

Koliko nam je poznato, za sada nema većih sustavnih komparativnih istraživanja hrvatskih i srpskih ideoloških sustava u XIX. st. u Hrvatskoj¹⁵, a manji je prilog takvim istraživanjima naš članak u prošlom broju *Povijesnih priloga*.¹⁶ I ovim radom nastavljamo komparativno istraživanje ideoloških sustava listova *Obzor* i *Srbobran*, tj. jednog dijela njihove ideologije, u razdoblju 1901.-1902. godine.¹⁷

Ovdje nas u prvom redu zanimaju ideološki obrasci koji su davali ton svakodnevnom političkom i javnom životu zagrebačke urbane sredine u jednom od najburnijih razdoblja u razvoju „političke kulture“. Pri tome smo za primjer uzeli one listove koji su, u smislu utjecaja koji su imali u hrvatskoj i srpskoj političkoj javnosti, bili elitni.¹⁸ To je glavni kriterij na kojem gradimo usporedljivost *Obzora* i *Srbobrana*. Dakako, riječ je o oporbenim stranačkim dnevnicima, čija glavna svrha nije brzo informiranje javnosti, nego širenje stranačke ideologije i pridobivanje birača. Ovo je osobito vrijedilo za *Srbobran*. *Obzor* je bio matični list Neodvisne narodne stranke. No, u ovom razdoblju se oko *Obzora* okupljala koalicija Neodvisne narodne stranke i tzv. domovinaša¹⁹, a već je i zamjetan utjecaj mlade generacije - učenika strossmayerovske generacije obzoraša, koji pokazuju učiteljima da u prvom planu nacionalne borbe treba biti demokratizacija društva. Ovaj stranački pluralitet govori da je *Obzor* u prijelaznom razdoblju - uskoro će u njemu u potpunosti dominirati mladi²⁰, a list u drugom desetljeću XX. stoljeća od stranačkoga glasila postaje najbolji informativni list u Hrvatskoj. I za list *Srbobran* su ovo prijelomne godine. Oko *Srbobrana* se okupljala Srpska samostalna stranka kao najutjecajnija srpska stranka u Hrvatskoj. No, 1902. je posljednja godina izlaženja starog *Srbobrana*. Razlog prestanka izlaženja lista u rujnu te godine je upravo njegov neprihvatljiv novinarski diskurs. Od 1903. godine uredništvo lista preuzima mlada generacija srpskih političara i objavljuje *Novi Srbobran*.

¹⁵ Ovom prilikom ne treba zaboraviti jednu od prvih većih stranih studija, koja upravo komparativno razmatra nacionalne ideologije kod Srba i Hrvata u razdoblju od gotovo sto godina. To je djelo „Nationalismus bei Serben und Kroaten: 1830-1914; Analyse und Typologie der nationalen Ideologie“ (München, 1980.), Wolfa Dietricha Behschnitta. No, ovdje se autor uglavnom koncentrirao na neke ključne hrvatske i srbijanske političare, pokrete i stranke, dok se ideologija srpskih političara u Hrvatskoj gotovo i ne spominje. Isto tako, premda opsežna studija Ive Banca „Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika“ (Zagreb, 1988.) komparativno razmatra većinu bitnih problema u razvoju hrvatskih i srpskih ideologija u XIX. stoljeću na prostoru čitavog slavenskog Juga, po intenzitetu obrađene problematike ona je samo solidna polazna osnova i orijentir za kompleksnija komparativna istraživanja na prostoru Hrvatske u prošlom stoljeću. U kraćem radu novijeg datuma Đurđa Knežević daje komparativno pregled stereotipnog slikanja „neprijatelja“ u pojedinim hrvatskim i srpskim nacionalnim ideologijama u Hrvatskoj, koncentrirajući se ponajviše na razdoblje između dva svjetska rata: ista, *The Enemy Side of National Ideologies. Croatia in the End of the 19th and in the First Half of the 20th Century, Pride and Prejudice: National Stereotypes in 19th and 20th century Europe East to West*, CEU History department, Working Paper Series 2, Budapest, 1995., str. 105-117.

¹⁶ N. Rumenjak, n. dj. pod br. 8, str. 209-255.

¹⁷ Nešto više o povijesti samih listova te o uvodnoj problematici istraživanja hrvatsko-srpskih odnosa u ovom razdoblju vidi: isto, str. 209-216.

¹⁸ J. Horvat, n. dj. pod br. 6, str. 206, 255, 270, 272; M. Artuković, n. dj. pod. br. 1, str. 50-55.

¹⁹ O domovinašima vidi bilj. br. 37.

²⁰ J. Horvat, *Hrvatski panoptikum*, Zagreb, 1965., str. 140-141, 148.

I. Pseudoustavnost - porazni okvir javne političke komunikacije na početku XX. stoljeća u Hrvatskoj

Glavni „začin“ političkog diskursa u zagrebačkoj javnosti početkom XX. stoljeća svakako su novinski članci, no, njegovo živo bilo ipak najživlje kuca na ulici - politički mitinzi, skupštine, javni prosvjedi, demonstracije, fizičko i oružano sukobljavanje njegove su manifestacije različitog intenziteta. Čini nam se da mikro-odsječak prostora i vremena kojim se bavi ovaj rad, gustoćom i izraženošću informacija pruža mogućnost puno bogatijeg uvida u mehanizme hrvatskih i srpskih nacionalnih stereotipa nego čitavo prethodno razdoblje „teškoga“ Khuenovog režima. Za to je dobrim dijelom zaslužna i Khuenova cenzorska taktika. Ona nije dopuštala oporbenim novinama kritiku režima, ali ih je ostavljala na miru u međusobnim svadama, osobito na hrvatsko-srpskoj relaciji.

Strategija cenzure tijekom dva usporediva događaja u Zagrebu to potvrđuje. Zbog pisanja o incidentima i uzavreloj atmosferi koja je prethodila listopadskim demonstracijama 1895. godine, *Obzor* je bio svakodnevno zapljenjivan. O demonstracijama i hapšenju studenata *Obzor* je mogao izvijestiti kada je već sve bilo gotovo.²¹ Tijekom puno burnijih demonstracija u rujnu 1902., javnost je mogla u *Obzoru* pratiti zbivanja gotovo iz sata u sat, jer prva dva dana demonstracija list nije uopće zapljenjen. Prve demonstracije imale su protumadžarski, a druge protusrpski karakter. Tek trećeg dana rujanskih demonstracija *Obzor* se našao na udaru cenzure, jer je uvodnik kao glavni uzrok demonstracija naveo vladajući sustav u Hrvatskoj.²² U jeku pisanja izazovnih protuhrvatskih članaka 1902. godine *Srbobran* nije zapljenjivan. Zaustavljen je prekasno - kada je već prošao glavni val pogroma.

I već iz ovoga je vidljivo da burne događaje 1901.-1902., koji su svršili velikim rujanskim demonstracijama u Zagrebu, nije moguće objasniti samo analizom ondašnjih dominantnih nacionalnih ideologija. Silina kojom ovi događaji izbijaju na površinu zorno svjedoči o dugogodišnjoj političkoj, gospodarskoj i uopće društvenoj represiji kojoj je bila izložena Hrvatska u dvadesetogodišnjem Khuenovom razdoblju. Stoga i ove događaje treba promatrati u tom širem društvenom kontekstu, koji je u prvom redu karakterizirala pseudoustavnost.

U Khuenovo doba nije funkcionirala ustavna država, premda ustav postoji: oporba je u Saboru zloupotrebom poslovnika onemogućena, a njezin je tisak svakodnevno cenzuriran²³. Niti priremeno okupljanje oporbe radi pobjede na izborima nije donosilo željene plodove njihovoj političkoj borbi. Glasovanje je na izborima bilo javno, pa su svi državni činovnici morali dati glas vladinim kandidatima, a prekrojavanjem izbornih kotareva Khuen je zakonski uspio osigurati pobjedu svojoj Narodnoj stranci. Osim toga, u „izbornoj utrci“ je sudjelovalo samo 2

²¹ Josip Horvath, *Izmjena generacija*, Spomen-knjiga, str. 1-18.

²² Već prema ondašnjem običaju, *Obzor* je u kratkoj notici javio kako mu je broj od 3. rujna cenzuriran jer „čitav časopis vrieda redarstvo“: *Obzor*, br. 203, 04. 09. 1902. g.; No, pravi razlog cenzure *Obzora* vidljiv je i iz pisanja mađarskim liberalima naklonjene *Neue Freie Presse*, ondašnjeg uglednog lista bečkih liberala. Za spomenuti *Obzorov* uvodnik ovaj list navodi kako je napisan „mit erfichtlicher Tendenz“, pa na kraju svoga iscrpnoga izvješća o zagrebačkim demonstracijama zaključuje, na prvome mjestu, kako su oporbene novine konfiscirane „(...) wegen entstellter (istaknula N. R.) Darstellung der Ereignisse von Montag Nachts und wegen Angriffen auf die Polizei (...)“: *Neue Freie Presse*, Nr. 13661, Morgenblatt, 04. 09. 1902., str. 1-3, Die Straßenexcesse in Agram.

²³ Josip Pasarić, *Zapljene i progoni „Obzora“ pod Khuenom*, Spomen-knjiga, str. 244-248.

postojalo pučanstva. Izborni zakon nametao je visok imovinski cenzus²⁴, pa građanske stranke i nemaju objektivnog interesa pridobiti najbrojniji društveni sloj - jer siromašno seljaštvo ionako na izborima neće moći glasovati za njih. Djelomično i zbog toga oporbene stranke još nisu uspjele razviti širu stranačku organizaciju, koja bi obuhvatila seljaštvo kao najbrojniji društveni sloj.

Tek u kontekstu navedenih ograničenja koja je nametala dugotrajna pseudoustavnost, postaje jasno zašto bilo političkog otpora najživlje kuca na ulici. Ulične demonstracije, razbijanja, tučnjave po gostionicama, i ostale slične metode političke borbe koju uvode pravaši, često su jedini kanal za izricanje političke volje sve brojnijega srednjega građanskog sloja.²⁵

Važan dio svakodnevnog političkog komunikacije u javnosti bilo je slikanje političkog i nacionalnog „neprijatelja“, što je stvaralo nacionalne stereotipe o onom drugom. Dvije su osnovne stvari oblikovale te nacionalne stereotipe u diskursu ondašnjih oporbenih stranačkih listova. To je u prvom redu bila njihova politička i nacionalna ideologija, a u drugom, ne manje važna, nesloboda tiska. Nakon Sabora, stranački tisak predstavljao je drugo važno poprište političkog djelovanja oporbe. No, vidjeli smo da su na ta dva najvažnija javna poprišta oporbene stranke u borbi protiv mađarske prevlasti bile sustavno onemogućavane. Cenzura je zorno svjedočila o pseudoustavnosti Khuenova sustava. Ona više nije postojala ni u jednoj ustavnoj zemlji zapadne Europe.

Gledano iz nacionalnog rakursa, za hrvatsku oporbu su početkom XX. stoljeća najopasniji nacionalni neprijatelji svakako bili Mađžari, a ne Srbi, premda su upravo potonji bili na oštirci hrvatskih novinarskih pera. Slikanje Mađžara kao nacionalnih neprijatelja u novinama je bilo pod anatемом cenzure.²⁶ Obzoraši su se opredijelili za pozitivnu politiku, a nju su unutar pseudoustavnosti mogli voditi jedino indirektnom kritikom režima. Ovo bi svakako trebalo imati na umu u prihvaćanju prevladavajuće ocjene u historiografiji o umjerenosti oporbe oko *Obzora*. Da su Mađžari kao jedna od dviju vladajućih nacija u Monarhiji predstavljali realnog i moćnog neprijatelja nije upitno. No, postavlja se pitanje kako je srpska manjina mogla biti opasna hrvatskoj većini. Odgovor treba tražiti u „sretnom“ spoju mađarskih i srpskih interesa, koji je srpskoj manjini donio specifičan položaj. U nedostatku brojnijeg mađarskog pučanstva, protestantski ban je u katoličkoj Hrvatskoj idealan oslonac svojoj vlasti našao u pravoslavnoj manjini. S druge strane, srpskoj eliti u Hrvatskoj je lojalnost režimu bila prirodna utoliko što je njezina matična država Srbija bila tada poluzavisna država u interesnoj sferi Austro-Ugarske²⁷, a svakako joj je odgovarala kao mogućnost osiguranja relativno povoljnoga društvenog položaja. Gledano, pak, iz srpske oporbene perspektive, glavni nacionalni neprijatelji su Hrvati i Mađžari. Premda je, glede nacionalne preraspodjele vlasti, mađarski faktor bio opasniji, *Srbobran* je kao neprijatelje na prvo mjesto stavljao Hrvate. Uzrok tomu ne treba tražiti samo u cenzuri nego i u čvrsto zacrtanoj ideologiji lista.

²⁴ O Khuenovu novom izbornom redu te raznim izbornim zloupotrebama vidi bilj. br. 3.

²⁵ O pseudoustavnosti vidi: J. Horvath, n. dj. pod br. 21, str. 16; M. Gross, *Političke stranke u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća*. Primjer pseudoustavnosti, Dodatak, *Ekumena historičara*. O 16. Međunarodnom kongresu historijskih znanosti. Stuttgart 25. VIII.-1. IX. 1985., *Radovi* 18, Zagreb, 1985., str. 285-230.

²⁶ Josip Pasarić, urednik *Obzora* od 1893-1905. godine, piše da je *Obzor* bio plijenjen ako je polemizirao s vladom, erom, sistemom, saborskom većinom, te s *Narodnim novinama*. Ističe kako je *Obzor* vrlo pažljivo morao birati riječi ako je htio izbjeći cenzuru: isto kao pod br. 23

²⁷ M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 9-10.

Koliko god nam je cenzura u *Obzoru* i *Srbobranu* suzila mogućnost analize stereotipnog slikanja Madžara, toliko je otvorila slobodan prostor za analizu međusobnoga stereotipnog slikanja Hrvata i Srba. Uski prostor moguće kritike režima doveo je oporbeni tisak u začarani krug. U nemogućnosti da se oni koji nisu imali vlast obračunaju s onima koji su imali vlast, oni koji nemaju vlast okreću se jedni protiv drugih. Naravno, Khuenov sustav nije stvorio hrvatsko-srpski sukob, ali ga je apsolutizirao u javnosti. Pri tome je zanimljivo razmotriti nacionalnu strukturu na razini vladajući - potlačeni. U vladajućima ima i malobrojnih Madžara i najmnogobrojnijih Hrvata i u natprosječnom udjelu Srba. Ali brojčano nadmoćniji Hrvati i Srbi niti u vladajućoj stranci zapravo nemaju vlast. O svemu de facto odlučuju madžarski vladajući krugovi preko svoga eksponenta - Madžara Károlyja Khuen Héderváryja. Za razliku od vladajuće grupe, u oporbi se, pak, nacionalno mogu diferencirati samo Hrvati i Srbi. Tu Madžara nema!

II. Novinski diskurs *Obzora* i *Srbobrana* (1901.-1902.)

1. Novinski diskurs kao zaseban oblik ideologije, tj. ideologija javne komunikacije, i oporbeni tisak početkom XX. stoljeća

S obzirom na vrstu izvora koji obrađuje, ovaj će se rad u prvom redu baviti novinskom komunikacijom, ali i komunikacijom u širem smislu, koliko to budu dopuštali izvori. Problem međusobne hrvatsko-srpske komunikacije u političkoj javnosti onodobnog Zagreba zasigurno ima širi opseg od pisanja jednoga hrvatskoga i jednoga srpskoga stranačkoga lista, ali već smo naveli zbog čega smo odabrali i komparirali upravo ova dva lista. Novinski diskurs razmatrat ćemo na dvije razine. U prvom redu vanjskoj, kao problem specifičnog „rječnika“ međusobnih hrvatsko-srpskih novinskih polemika. Te polemike već dugi niz godina tvore isti stereotipi, čije je iskazivanje u razdoblju 1901-1902. godine u nekim svojim oblicima najeksplicitnije do tada. No, ovaj ćemo problem razmatrati i na unutrašnjoj razini. To je njegova dublja dimenzija, koju smo ovdje nazvali ideologija javne komunikacije listova *Srbobran* i *Obzor*.²⁸ Naše analize pokazat će da upravo na području međusobne komunikacije u političkoj javnosti dolaze do izražaja bitne razlike u ideologijama ovih dvaju listova. Ponajprije ćemo razmotriti najdominantnije karakteristike tih specifičnih modela novinskoga diskursa koje su davale prepoznatljiv ton pisanju ovih listova tvoreći njihov stil, a zatim ćemo krenuti u njihovu analizu da bismo otkrili ideološke mehanizme ondašnje dnevno-političke komunikacije.

U razdoblju 1901-1902. godine hrvatsko-srpska komunikacija odvijala se u znaku sukobljavanja vezanih uz tri ključna događaja: III. kongres slavenskih novinara Habsburške monarhije, pitanje sudbine svetojeronimskog Zavoda nakon proglašenja papinog brevea „Slavorum gen-

²⁸ W. D. Behschnitt ističe da su „nacionalne poruke“ unutar društvene komunikacije „element koji može povećati uspješnost i intenzitet“ „ideologije integracije“ tj. „nacionalizma“, ali nikako ne čine njenu/njegovu bit: isti, O tipologiji nacionalizma u Srba i Hrvata, CSP 3, Zagreb, 1992., str. 229. U ovom radu mi također razmatramo spomenuti specifični „rječnik“ novinskih polemika *Srbobrana* i *Obzora* kao svojevrstne „nacionalne poruke“ u javnoj komunikaciji, koje zaista ne čine bit, nego samo jedan iskaz nacionalne ideologije. No, upravo zbog njihove funkcije „intenziviranja nacionalizma“ promatramo ih kao elemente ideologije koji su u ovom razdoblju svojom vehemencijom bitno potencirali sukob između živih i nama danas najčešće anonimnih nosioca dvaju već otprije suprotstavljenih nacionalizama. Upravo su ti elementi ideologije izravno oblikovali tako karakteristične šovinističke ispade u urbanoj (ponegdje i ruralnoj) svakodnevnici onodobne Hrvatske.

tem" i objavljivanje inkriminiranog članka „Srbi i Hrvati“ u *Srbobranu*. Redajući se gradacijski, međusobne polemike hrvatskog i srpskog tiska započinju u travnju 1901. godine, spomenutim novinarskim kongresom koji se održavao u Dubrovniku, zaoštavaju se za političkih napetosti u svetojeronimskom sporu dobivajući i na vremenskoj dimenziji (svetojeronimsko pitanje se po novinama potezalo od kolovoza 1901. pa sve do lipnja 1902.), da bi napokon kulminirale potkraj kolovoza 1902., kada je teško uvredljiv članak „Srbi i Hrvati“ izazvao pravu erupciju emocija u hrvatskoj javnosti, koje su frankovci vješto kanalizirali u izrazito destruktivne protusrpske demonstracije.²⁹ Mi ćemo upravo na primjerima komunikacije vezanim uz ova tri dominantna događaja pratiti ideološke stereotipe, potkrepljujući ih i primjerima iz medijski manje uočljivih svakodnevnih zbivanja.

Već na prvi pogled primjetna je velika ofenzivnost *Srbobrana* koji kao da nikad ne propušta priliku za napad, a nalazi je gotovo u svakoj akciji koje se lati hrvatska opozicija. No, na najvećem udaru su *Hrvatska*³⁰ i *Obzor*, dakle koalirana opozicija. *Srbobran* za njih ima rezerviran pregršt uvredljivih stereotipa: to su sve licemjerne i lažljive „obzoraške duše“ koje „bijesno“ napadaju s mržnjom na čitavo srpstvo, „lažući svoj narod“ kada pišu o „slozi i uzajamnosti Srba i Hrvata“.³¹ Iz toga *Obzorova* „antisrpstva“, koje *Srbobran* argumentira neprihvatanjem „pravednih“ srpskih zahtjeva tj. samostalske ideologije, *Srbobran* izvodi i antislavenski karakter neodvišnjaka. *Srbobran* je to posebno naglašavao tijekom slavenskoga novinarskoga kongresa u Dubrovniku, tvrdeći da *Obzor* „obmanjuje“ slavenske novinare, među ostalim i zato što im je predstavio Dubrovnik kao hrvatski grad „otudjući ga od Srpstva“.³² Gotovo iz broja u broj samostalci upozoravaju na „obruč“ jezuitizma i klerikalizma koji steže sve Hrvate, no, najveći broj pogrdi i stereotipnih optužaba za „šovinizam“ i „reakcionarni jezuitizam“ ipak stiže na adresu „popovskog“ *Obzora* i neodvišnjačkih uglednika i institucija³³. *Srbobran* gotovo paranoično prikazuje djelovanje većine hrvatske političke javnosti kao protusrpsku urotu „jezuitskog obzoraštva“ kojeg, dakle, ne čine samo narodnjaci oko *Obzora* već i njihovi „javni i tajni“ ortaci koji su svi bez razlike „obzoraši, jezuite, dušmani Srpstva“. Nad ovim svojim optužbama *Srbobran* nimalo ne dvoji, nego se, dapače, hvali kako je on s tim „odavno načisto“³⁴. Zanimljivo je da *Srbobran*, premda kritizira svu hrvatsku opoziciju, ipak najčešće napada upravo one njezine dijelove koji se najupornije izjašnjavaju u prilog hrvatsko-srpske sloge, pa tako na udar dolazi i čuveni biskup Josip Juraj Strossmayer, koji je u svojim javnim istupima s povjerenjem govorio o Srbima, izražavajući vjeru u njihovu odanost spram hrvatske domovine i gotovost na zajedničku borbu s Hrvatima u obrani njezinih prava. No, Strossmayer, poznati predvodnik liberalnog

²⁹ O ulozu frankovaca u rujanskim demonstracijama vidi: R. Lovrenčić, n. dj. pod br. 4, str. 146; D. Roksandić, n. dj. pod br. 1, str. 106.

³⁰ O listu *Hrvatska* vidi: J. Horvat, n. dj. pod br. 6, str. 283, 335. *Srbobran* navodi da je list „Hrvatska“ zapravo prijašnja „Hrvatska domovina“, dakle list „domovinaša“ koji su s obzorašima činili tada koaliranu opoziciju: *Srbobran*, br. 10, 13. (26.) 01. 1901., str. 1, Kako „Hrvatska“ svjetuje Muslimane.

³¹ *Srbobran* br. 67, 24. 03. (06. 04.) 1901., str. 6, „Obzor“ opet proguta Srbe; br. 7, 10. (23.) 01. 1901., str. 5, Domaće vijesti, I u Zagrebu ima već jedna mađarska zadruga...

³² Vidi članke *Srbobran* br. 61-62/1901., Svakom svoje; br. 67, 24. 03. (06. 04.) 1901., str. 1, Slavenski novinarski kongres; isto, str. 6, „Obzor“ opet proguta Srbe.

³³ *Srbobran* br. 211, 27. 09. (10. 10.) 1901., str. 1, Jezuite u Zagrebu; br. 129, 18. 06. (01. 07.) 1902., str. 5, Glas iz Hercegovine o našem narodno - crkvenom saboru; br. 143, 06. (19.) 07. 1902., uvodnik.

³⁴ Isto, br. 21, 27. 01. (09. 02.) 1901., str. 5, „Obzorov“ srpski autoritet!; br. 255, 22. 11. (05. 12.) 1901., str. 3, Jezuitski „Obzor“ i njegovi razni javni i tajni ortaci.

svećenstva, za samostalce je oličenje klerikalizma, a *Obzor* je „najzatucaniji klerikalni list“ jer je obožavalac Strossmayera.³⁵ U *Srbobranu* gotovo i nema članaka koji bi donosili bilo kakav pozitivan sud o Hrvatima jer za njega su svi Hrvati jedanko „zasukani, nanose uvrede i šire mržnju“, a u odnosu spram Srba sva hrvatska opozicija ima „steklišku (pravašku - prim. N. R.) čud“ i propovijeda Starčevićovo načelo „rat do istrebljenja“ Srbima.³⁶

Samo po analizi *Srbobrana* i *Obzora* ne možemo dovoljno prosuditi kakva je bila komunikacijska usmjerenost ostalih hrvatskih opozicijskih glasila gledano iz hrvatsko-srpske perspektive, no, većina *Srbobranovih* navedenih optužaba na račun neodvišnjaka nije imala čvrstu podlogu u pisanju *Obzora*. Štoviše, sve te optužbe *Obzor* je mogao s punim pravom uputiti isključivim samostalcima oko *Srbobrana*. *Obzor* je većinom bio u položaju da se brani od *Srbobranovih* napada i optužaba, a ti njegovi odgovori na stalne provokacije samostalaca imaju sve do objavljivanja članka „Srbi i Hrvati“ vrlo umjeren ton pravedanja od agresivnih optužaba, a tek vrlo rijetko elemente vrijeđanja onog tko ih je napao. Ako se u *Obzoru* rijetko i pojave članci s tonom isključivosti ili vrijeđanja Srba, oni najčešće nisu originalni *Obzorovi*, a ako i jesu, onda svakako svjedoče o prisutnosti domovinaške komponente³⁷, jer u razdoblju 1901.-1902. narodnjaci oko *Obzora* politički djeluju kao udružena opozicija s ovom pravaškom grupom. Stoga *Srbobranovo* uvredljivo pisanje, optužbe bez valjanih argumenata te kategoričko poimanje stvarnosti kroz modele svi/nitko, uvijek/nikad, kojima se ona svodi na primitivnu crno-bijelu dimenziju bez međuprijelaza, nema pandana u *Obzorovu* pisanju. Bit će potrebne krajnja provokacija i manife-

³⁵ *Obzor* br. 121, 28. 05. 1901., str. 2, Strossmayerov govor na banketu „Lipe“; *Srbobran* br. 171, 13. (26.) 08. 1902., uvodnik.

³⁶ *Srbobran* br. 148, 10. (23.) 07. 1901., str. 1, Djela, a ne riječi; br. 64, 21. 03. (03. 04.) 1901., str. 1, Hrvatska opozicija.

³⁷ U devedesetim su godinama prošloga stoljeća sazreli uvjeti za tako potrebno ujedinjavanje opozicije u Hrvatskoj, osobito nakon usvajanja nacionalno-političkog programa iz 1894. godine. Nakon raskola Stranke prava u idućoj godini, grupa koja se odvojila oko lista "Hrvatska domovina" - tzv. "domovinaši" - počela se sve više približavati shvaćanjima obzoraša. No, njihova je evolucija u pogledu srpskog pitanja bila jasna samo u onom dijelu koji zahtijeva nužnost zajedničkog istupanja hrvatske i srpske oporbe na izborima i općenito u političkom dijelovanju protiv režima i Monarhije. Dio toga pitanja koji se odnosio na priznanje srpskog naroda u Hrvatskoj nije doživio tako jasne pomake u odnosu na klasična starčevićanska shvaćanja. Zapravo, sve od osamdesetih godina prošloga stoljeća postoji „široka lepeza“ od starih do novih pravaških shvaćanja toga problema, a potaknuo ih je članak „Fiat lux!“ Hinka Hinkovića u *Slobodi* 1879. godine. Ta shvaćanja su se kretala od potpune negacije srpskog naroda, preko priznanja srpske nacije samo u Srbiji, do priznanja „srpske nacije“ u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. U članku „Fiat lux!“ Hinković je „djelomično“ preuzeo shvaćanja Mihovila Pavlinovića, koji je Srbe smatrao „političkim Hrvatima“, ali je priznavao „genetičku“ zasebnost srpskog naroda u Hrvatskoj, tj. posebno ime i kulturne osobine kao rezultat različita povijesna razvoja. Hinković spominje u članku „srpsku narodnost“ u Hrvatskoj, ali odmah naglašava kako su sve to državljani „hrvatske kraljevine“. Sam Hinković nije odustao od starih shvaćanja karizmatškoga pravaškoga ideologa Ante Starčevića prema kojima je srpsko ime umjetna tvorevina austrijske politike. Glavni pomak od Starčevića bio je u odustajanju od nasilnog „vraćanja“ hrvatskog imena Srbima u Hrvatskoj, jer su se oni sami opredijelili za srpsko ime. Hinković prihvaća da se Srbi u „genetičkom“ smislu smatraju zasebnom nacijom, ali traži da budu „politički Hrvati“. Ovi „ustupci“ Srbima su u prvom redu imali poslužiti konkretnoj političkoj suradnji Hrvata i Srba, koja bi konačno omogućila pobjedu oporbe na izborima. No, pravaštvo je i u osamdesetim godinama pa sve do raskola i dalje bilo dominantno obilježeno tradicionalnom negacijom Srba, ili se pak kolebalo između negacije i prihvaćanja srpskog nacionalnog imena, pa bi se teško moglo reći da je to razdoblje pravaštva bilo obilježeno priznanjem srpske nacije. Ipak je u tom razdoblju, kako smatra Mirjana Gross, već samo odustajanje Starčevića od nasilnog nametanja hrvatskoga imena svim južnim Slavenima, otvorilo dijelu pravaštva mogućnost spoznaje postojanja „srpske nacije“ i u

stacija anithrvatstva uobličene u članku Nikole Stojanovića „Srbi i Hrvati“, objavljenom bez ikakve ograde u *Srbobranu*³⁸, da izazove i nekoliko članaka u *Obzoru* koji će primijeniti iste one *Srbobranove* stereotipne metode crno-bijelog slikanja protivnika uz neizostavne uvrede i optužbe, sada naravno na račun svih Srba.³⁹ Čini se da bi i sama ograda *Srbobrana* od Stojanovićevih pogleda *Obzoru* bila dovoljna da ne osudi samostalce. Takva očekivanja obzoraša bila su nerealna jer je *Srbobran* godinama (kako je to pokazala analiza M. Artukovića) uzgajao i podržavao identične stavove onima u članku „Srbi i Hrvati“, koji su sada bili samo zgusnuto prikupljeni na jedome mjestu. Uostalom, *Srbobran* je nakon objavljivanja cijeloga Stojanovićevog predavanja potvrdio kako se sa svime iznesenim slaže⁴⁰. To *Srbobranovo* do tada najeksplicitnije iskazano antihrvatstvo, ponavljano usred glavnoga hrvatskoga grada u vrlo izazovnim formama i tjedan dana nakon izlaska Stojanovićevog članka, nije ni moglo svršiti drukčije nego protusrpskim demonstracijama.

Razmatrajući hrvatsko-srpsku komunikaciju, svakako treba nešto reći i o odnosu samostalaca spram frankovačkog pravaštva, koje je tada jedino u hrvatskoj javnosti izrazito antisrpski orijentirano. I za frankovce *Srbobran* ima već mnoštvo rezerviranih stereotipnih uvreda (uostalom kao i frankovačko *Hrvatsko pravo* za Srbe) poput „stekliši“ (tj. bijesni psi - prim. N. R.), „bijesni i gorljivi Frankovi Hrvati“ i sl.⁴¹ U izrazu „stekliš“ *Srbobran* koncentrira sve zlo i mržnju prema Srbima koju, prema njegovu sudu, ne podržavaju samo frankovci nego i Hrvati općenito. Tako on posvuda gdje su Srbi „ugroženi“ jer, po njegovim interpretacijama, nemaju pravo na srpske škole, upotrebu srpskog jezika i pisma, srpske zastave i sl., vidi „stekliške“ prste. *Srbobran* je naročito žustro napadao gospićko „stekliško općinstvo“ i „provincijski stekliški listić“ *Hrvat*, no „stekliša“ ima i u „Belovaru“, Slatini, a prepuni su ih „Bag, Otočac i Senj“.⁴² *Srbobran* često podsjeća svoje čitateljstvo na „spasonosnu nauku“ „proroka“ Starčevića, i njegovu brošuru „Ime Serb“, da se ne bi zaboravilo otkud potječu tvrdnje da Srba nema. U skladu sa svojim crno-bijelim interpretacijama Hrvata *Srbobran* naglašava kako čitava hrvatska opozicija, a ne samo pravaška, ima „steklišku ćud“. Zanimljivo je da samostanci uza svoj animozitet spram frankovaca vežu i jedan drugi, a to je animozitet spram Židova. Već je M. Artuković naglasio da je to djelomično u vezi s Frankovim židovskim porijeklom, no dobrim se dijelom radilo o ekonomskoj konkurenciji i to upravo u Zagrebu gdje su Židovi bili dobro organizirani i držali jake

Hrvatskoj. S druge strane, kod domovinaša nije nakon raskola uslijedilo neko konkretno priznanje srpskog naroda u Hrvatskoj, nego su se za to „postepeno pripremali“, a i sam je *Obzor* sve do protusrpskih demonstracija 1902. godine o tom pitanju malo govorio. O navedenom vidi: M. Gross, n. dj. pod br. 7, str. 217-219, 231-233, 236, 241, 263, 285, 292-293, 316, 321-322; Ista, n. dj. pod br. 6, str. 96-98.

³⁸ Isto, br. 133, 22. 06. (05. 07.) 1902., str. 2, Podlistak, „Srbi i Hrvati“ - pismo iz Beča; br. 168 - 169/1902., Srbi i Hrvati.

³⁹ *Obzor* br. 195, 26. 08. 1902., uvodnik, Srbi i Hrvati; br. 200, 01. 09. 1902., uvodnik „Srbobranove“ provokacije; Oba su navedena uvodnika po svom stilu vrlo slična, pa se sa sigurnošću mogu prihvatiti navodi u literaturi da ih je napisao Jovan Hranilović. O tome vidi: Marko Rojnić i Nikola Žic, Popis glavnih „Obzorovih“ članaka, Spomen-knjiga, Zagreb, 1936., str. 275; R. Lovrenčić, n. dj. pod br. 4, str. 144; M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 246.

⁴⁰ *Srbobran* br. 172, 14. (27.) 08. 1902., uvodnik, Istina najjače peče.

⁴¹ Isto, br. 41, 21. 02. (06. 03.) 1901., str. 5, Domaće vijesti; br. 187, 29. 08. (11. 09.) 1901., str. 4, Laži i gluposti „Hrvatskog Prava“.

⁴² Isto, br. 7, 10. (23.) 01. 1901., str. 5, Stekliška posla; br. 32., 10. (23.) 01. 1901., str. 5, Naši dopisi; br. 103, 14. (27.) 05. 1902., str. 5, Domaće vijesti; br. 8, 10. (23.) 01. 1901., uvodnik, Ko izaziva?.

ekonomske položaje. Tako je po *Srbobranu Hrvatsko pravo* „košerski“ i „čivutski“ pakosnik, a od tih pejorativnih anitsemitskih atributa nije pošteđen ni *Agramer Tagblatt*.⁴³ *Srbobran* je hrvatske Židove svrstavao među najveće pobornike velikohrvatstva, koji su svojim „tuđinskim“ novcem financirali „tendenciozan“ hrvatski tisak, pa je naglašavao kako „najpatriotičnijeg hrvatskog lista“ - „zagrebačkog „Čivutskog Prava““ (*Hrvatskog prava*; prim N. R.) ne bi bilo da nema „stranaca Čivuta“, čime je jasno aludirano i na Frankov dolazak u Stranku prava putem financijske sanacije pravaškog lista.⁴⁴ Koliko je bio snažan antisemitizam pa i antikatolicizam samostalaca vidljivo je i iz njihova atribuiranja hrvatskog tiska o kojem uvijek pišu sve najlošije. Samostalcima su „skoro sve“ zagrebačke novine čivutske osim *Obzora*, koji je „popovski“, ali „ni on ne smije pisnuti, jer mu Čivuti odmah uskrate svoje oglase“. Tako *Srbobran* u isti koš trpa *Obzor* i *Hrvatsku* i *Hrvatsko pravo* jer im je svima zajedničko da su to „čivutski“, *liberalni* (istaknula N. R.), klerikalni, antislavenski listovi“. Na Židove *Srbobran* gleda kao na hibridnu pojavu u „hrvatstvu“ koja pod plaštom lažne ljubavi spram Hrvatske domovine samo gleda kako da što bolje zadovolji vlastite interese i što više naudi srpstvu. Zato na te „(...) ‚polivene‘ i ‚nepolivene‘ internacionalne ‚otačbenike‘ iz bijela svijeta, koji se prikupljaju oko ‚Hrvatskog Prava‘, ‚Agramer Zeitung‘ i ‚Agramer Tagblatt‘ (...)“, tj. Židove, *Srbobran* gleda kao na nedostojne protivnike s kojima i ne želi „ogledati svoje oružje“, jer to nisu „pravi“ Hrvati, iako se takvima prikazuju.⁴⁵

Iako pravaški tisak najviše polemizira sa *Srbobranom* propagirajući jednako isključivu ideologiju kao i samostalci, čini se da je *Srbobran* pravašku ideologiju baš zbog te međusobne sličnosti ideoloških obrazaca smatrao manje opasnim protivnikom od Neodvisne narodne stranke, čija je ideologija bitno različita od samostalske, ne samo po nacionalnom predznaku već i po ideološkom svjetonazoru. *Obzoraški* liberalizam potpuno je stran ideologiji *Srbobrana*, pa se s njime *Srbobran* i puno teže nosi jer mu ne može suprotstaviti adekvatnu ideologiju srpskog predznaka kao u slučaju *Hrvatskog prava*. *Srbobranu* nedostaje oruđe kojim bi mogao parirati *Obzoru*, pa on svoju komunikaciju i ne može podići iznad razine pukih napada na suprotnu stranu. Stoga *Srbobran* uporno napada *Obzorov* umjeren i tolerantan način pisanja (koji uz manje iznimke ipak poštuje korektno novinsko izvještavanje i argumentirano kritiziranje) prikazujući ga kao krajnje „licemjerje“ i „jezuitizam“ pod kojima se skrivaju velikohrvatske, a time i antisrpske namjere. *Srbobran* nesvjesno izražava nemoć vlastite konzervativne, uskosrpske ideologije - ogorčen je na ono što sam ne posjeduje - intelektualizam i liberalizam ljudi oko *Obzora*. Njegove kvalifikacije *Obzora* kao „starog, mudrog i smirenog jezuite“⁴⁶ svjedoče i o generacijskom jazu koji je dijelio politički ozbiljnije, zrelije i godinama iskusnije neodvišnjake od mladih, novopečenih političara oko *Srbobrana*. Srbobranci su svojevrsnom adolescentskom agresivnošću morali nadoknađivati relativno kratak vijek postojanja stranke na hrvatskoj političkoj sceni. Neodvisnu narodnu stranku zaista je činio velik dio svećenstva, no, teško da bi se stranci zbog toga mogao pripisati

⁴³ Isto, br. 74, 05. (18.) 04. 1901., str. 5, Zašto nije „Trgovački dom“ u Zagrebu „Hrvatski trgovački dom“?; br. 187, 29. 08. (11. 09.) 1901., str. 4, Laži i gluposti „Hrvatskog Prava“; br. 27, 05. (18.) 02. 1902., uvodnik, Opet srpska zastava; O listu *Agramer Tagblatt* vidi: J. Horvat, n. dj. pod br. 6, str. 285-286.

⁴⁴ O tome vidi J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, n. dj. pod br. 4, str. 145.

⁴⁵ *Srbobran* br. 172, 10. (23.) 08. 1901., str. 5, Ipak ima Srba, pa čak i u srpskoj prijestonici u Zagrebu; br. 188, 30. 08. (12. 09.) 1901., str. 1, Hajka na Srbe i muslimane; br. 217, 04. (17.) 10. 1901., str. 1, Treba Srbe - ugušiti!

⁴⁶ Isto, br. 76, 07. (20.) 04. 1901., str. 1, Srdita nemoć; br. 171, 13. (26.) 08. 1902., uvodnik.

neki prevladavajući klerikalni („jezuitski“) karakter. Obzoraško je svećenstvo po svojim političkim idejama bilo liberalnog, a ne klerikalnog i konzervativnog usmjerenja, uostalom, pripadali su liberalnoj političkoj stranci koja nije organizirala svećenstvo u ime Katoličke crkve.⁴⁷ Različiti politički *image* i nastupi obzoraša i srbobranaca u javnosti, bolje rečeno njihov različiti politički mentalitet, bili su uvjetovani različitim socijalnim sastavom neodvišnjaka i samostalaca, ali su isto tako govorili da se ova dva lista obraćaju socijalno sasvim različitoj publici. Obzoraše je predstavljao vrh hrvatske intelektualne elite, najbogatije liberalno domaće građanstvo, liberalno svećenstvo, pravnici, inteligencija humanističkoga profila, književnici, profesori i učitelji. Najznačajniji su članci u razdoblju 1901.-1902. godine posvećeni najviše kulturi, zatim politici, a tek neznatno i gospodarskoj problematici. To također govori o socijalnom sastavu *Obzorova* uredništva tj. njegovih suradnika, ali i o tome da su njegovi članci u prvom redu namijenjeni obrazovanoj gradskoj publici. Zbog razvijene nacionalne svijesti i socijalne raslojenosti hrvatskog društva na početku XX. stoljeća, čitanje novina više nije „patriotska dužnost“, kao što je bilo do sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Stoga si u ovom razdoblju, pod uredničkim vodstvom Josipa Pasarića, *Obzor* može dopustiti pisanje prema „duševnim“ i stranačkim sklonostima svoje publike, zanemarujući ekonomske probleme širih slojeva. Osim toga, „gospodski“ im je *image* zasigurno onemogućavao širu popularnost. Dok je zagrebačka intelektualna elita podržavala obzoraše, inteligencija u pokrajini bila je naklonjena pravašima. Što se tiče svećenstva, župnici su bili za obzoraše, a mlađi su klerici podupirali pravaše.⁴⁸

I samostalce su većinom sačinjavali imućniji slojevi: svećenici, odvjetnici, posjednici, te trgovački poduzetnici. Listu su od samog početka nedostajali ozbiljniji intelektualci, a taj je nedostatak djelomično nadomješten tek 1903. godine, ulaskom mlade generacije srpskih intelektualaca u uredništvo lista i vodstvo Srpske samostalne stranke.⁴⁹ Srbi su 1890. godine u Zagrebu činili samo 3,2 posto stanovništva.⁵⁰ Ako se od ovog postotka oduzmu režimski Srbi, koji su činili činovničku elitu grada,⁵¹ broj oporbenoga srpskoga građanstva oko *Srbobrana*, koje je predstavljalo srpsku gospodarsku elitu, još je manji. Premda je potkraj XIX. stoljeća postojala znatnija srpska gradska publika u srijemskim gradovima,⁵² *Srbobranu* su tu konkurirali drugi srpski listovi, te posebno srpski radikali - druga oporbena stranka u Hrvatskoj od 1896. godine.⁵³ Godine 1894. list je od 1600 pretplatnika u Banskoj Hrvatskoj imao samo 100 pretplatnika iz Zagreba⁵⁴. U tako uskom krugu gradske publike *Srbobran* je bio u svakom smislu nerentabilan, pa je ovaj zagrebački list od početka publiku tražio u seoskoj političkoj eliti - srpskim svećenicima i učiteljima bivšega krajiškoga prostora.⁵⁵ U početku je radikalnost srbo-

⁴⁷ M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 165.

⁴⁸ J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, n. dj. pod br. 4, str. 17, 99; J. Horvat, n. dj. pod br. 6, 206, 255, 270, 272; M. Gross, n. dj. pod br. 1, str. 2-3; Ista, n. dj. pod br. 7, str. 226, 265; *Obzorovi* urednici i suradnici, *Spomen-knjiga*, str. 268-270; Ivan Peršić, *Sto godina hrvatskog novinstva*, na i. mj., str. 227.

⁴⁹ M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 28-29, 40, 55.

⁵⁰ Lj. Racko, n. dj. pod br. 3, str. 116.

⁵¹ D. Roksandić, n. dj. pod br. 1, str. 100, 104.

⁵² Isto kao pod br. 41.

⁵³ V. Krestić, *Politički, privredni i kulturni život u Hrvatskoj i Slavoniji, Istorija srpskog naroda*, VI./1, Beograd, 1983., str. 403, 411, 431; M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 47-50.

⁵⁴ M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 31.

⁵⁵ Isto, str. 30; Lj. Racko, n. dj. pod br. 3, str. 117-118.

branaca bila obratno proporcionalna njihovom političkom uspjehu - ona je nešto popustila⁵⁶ nakon što je stranka požnjela prve uspjehe u stranačkom organiziranju i ekonomskom okupljanju Srba⁵⁷, ali za čitavo vrijeme izlazenja lista zadržani su svi bitni ideološki stereotipi oblikovani za prvog urednika Pavla Jovanovića.

Srbobranovo je poistovjećivanje svih stranaka hrvatske opozicije bilo sasvim neutemeljeno. Među hrvatskim oporbenim strankama bilo je velikih razlika, kako u ideološkom smislu, tako i u odnosu pojedinih stranaka spram srpskoga pitanja.⁵⁸ No, *Srbobran* ne želi vidjeti ništa pozitivnog ni kada ono očito postoji u domeni hrvatsko-srpskih odnosa. Po njemu ni Napredna omladina, koja afirmira Srbe kao značajan i neophodan čimbenik za uspješno djelovanje hrvatske opozicije, ne zaslužuje nikakvu pozornost. Da ne bi bilo zabune, sam *Srbobran* ističe: „Ne saopštismo ovo (gore navedena afirmacija Napredne omladine - prim. N. R.) za to, što bismo pokretu „hrvatske napredne omladine“ neku važnost pripisivali (...) Ali to joj se mora priznati, da joj je kritika (hrvatske građanske opozicije - prim. N. R.) sasvim osnovana (...)“⁵⁹ Dakle, *Srbobranu* je ovo bila prilika samo za ponovno omalovažavanje svega hrvatskog i još jednu kritiku više, čak i kad se radilo o političkoj organizaciji koju *Srbobran* nije mogao optužiti za klerikalizam ili velikohrvatstvo. Naime, naprednjaci su odbacivali državnopravnu politiku starije opozicije koja je bila glavni uzrok navedenih samostalskih optužaba.

2. III. kongres slavenskih novinara Habsburške monarhije

Antihrvatstvo je najdublje *Srbobranovo* uvjerenje s kojim ono, kao unaprijed zadanom i nepromjenjivom vrijednošću pristupa svakoj pojavi hrvatske svijesti u javnom životu. Analizirajući njegovom pisanje uočili smo da *Srbobranu* sve što je hrvatsko predstavlja ugrožavanje i negiranje srpstva, stoga *Srbobran* ne samo da ne vidi moguć suživot Hrvata i Srba, nego on kao apologet srpstva (koje uvijek piše velikim slovom: Srpstvo) ne vidi mogućnost istodobne opstojnosti hrvatstva i srpstva. Njegova logika glasi: ako srpstvo je (a je), onda hrvatstvo nije. Tako je svako iskazivanje hrvatske svijesti za ideologiju samostalaca opasnost protiv koje se treba boriti. To jasno pokazuje i držanje *Srbobrana* u vrijeme slavenskoga novinarskoga kongresa, te kasnije

⁵⁶ V. Krestić, n. dj. pod br. 53, str. 404-405; M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 33

⁵⁷ Od samog početka Srpske samostalne stranke, 1884. godine, značajnu su ulogu imali srpski trgovci, kako zbog financijskih razloga, tako i zbog njihove velike prostorne pokretljivosti. Nakon smrti prvog urednika *Srbobrana* Pavla Jovanovića, 1897. godine, njihova uloga postaje presudna u širenju stranačke organizacije i ideologije među ruralnim srpskim stanovništvom u Hrvatskoj. Naime, otada je izdavanje lista preuzelo zagrebačko Srpsko privredno društvo *Privrednik*, a gospodarsko područje je postalo dominantan element homogenizacije srpskog etnosa u Hrvatskoj. Sastav samostalaca i njihovo djelovanje najuže su povezani sa sastavom i djelovanjem društva *Privrednik*, u kojem su vodeću ulogu imali imućni srpski trgovci. Veliku ulogu u radu društva *Privrednik* imali su povjerenici po selima - učitelji i svećenici - koji su među siromašnom seoskom djecom tražili društvu buduće pitomce: Miodrag Vučković i Momčilo Žerovčić, Pedeset godina Srpskog privrednog društva *Privrednik*, Spomen knjiga Srpskog privrednog društva *Privrednik* 1897-1947, Beograd, 1984., str. VIII.-XV.

⁵⁸ Vidi bilj. br. 37; U ovom razdoblju su, osim obzoraša, hrvatski naprednjaci i socijalisti također zastupali stav o nužnosti hrvatsko-srpske suradnje: J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, n. dj. pod br. 4, str. 153-154; M. Gross, n. dj. pod br. 1, str. 3, 5; Ista, Nacionalne ideje studentske omladine u Hrvatskoj uoči I. svjetskog rata, *Historijski zbornik XXI.-XXII.*, 1968.-69., str. 77; R. Lovrenčić, n. dj. pod br. 4, str. 41, 98; M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 71, 75.

⁵⁹ *Srbobran* br. 5, 05. (18.) 01. 1902., uvodnik.

u zbivanjima oko osnivanja hrvatskoga kolegija u Rimu, kada se snažnije manifestirao hrvatski duh i svijest. Obje te hrvatske akcije *Srbobran* je osudio kao isključivo velikohrvatske i protu-srpske, iako one, gledano u cjelini, nikako ne zaslužuju takve ocjene. Za trajanja novinarskoga kongresa u Dubrovniku dolaze do izražaja mnogi stereotipni obrasci hrvatsko-srpske komunikacije, naravno, gledano u prvom redu na relaciji *Srbobran* - *Obzor*. *Obzor* je s oduševljenjem pratio rad Kongresa smatrajući ga potvrdom jačanja i međusobnog povezivanja slavenstva unutar Monarhije, što je prema njegovim ideološkim uvjerenjima trebalo pomoći i borbi Hrvata u emancipaciji od austrijsko-njemačke te mađarske političke i kulturne prevlasti. Upravo je zato Kongres obzorašima bio prilika da se pred očima slavenskog svijeta ožive ne samo slavenske tradicije iz hrvatske prošlosti, u kojima značajno mjesto pripada upravo dubrovačkoj književnosti na čelu s Gundulićem, nego i prikažu aktualni hrvatski problemi poput pitanja sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom.⁶⁰ Na Kongres su pristigli i hrvatski novinari iz Bosne i Hercegovine, što je dalo povoda srpskom tisku za oštre napade. Karakteristično je da se nitko od srpskih novinara i političara iz Monarhije nije odazvao na Kongres osim urednika srpskog lista „Dubrovnik“ Antuna Fabrisa. Dubrovački Srbi koji su bili pozvani u odbor za pripremu Kongresa odbili su poziv riječima: „(...) za Srbe su važniji mjestni i obćinski poslovi nego li stotinu kongresa“. Tako nas bar izvještavaju *Obzor* i češki *Hlas Naroda*, dok *Srbobran* tvrdi kako je tadašnja hrvatska uprava grada uvijek ignorirala Srbe pa oni ni sada ne žele služiti za „paradu“. *Srbobran* navodi i to da od Srba iz ostalih krajeva Monarhije nitko neće sudjelovati na Kongresu, ali za njih ne navodi razlog nedolaska.⁶¹ Ovaj nedolazak Srba Dubrovčana zorno prikazuje odbijanje bilo kakve komunikacije s Hrvatima. Srbi oko *Dubrovnik* i *Srbobrana* nisu bili spremni ni na kakve kompromise, pa je i svaki razgovor o međusobno suprotstavljenim stavovima sa suprotnom stranom za njih bio suvišan. Tako je jedan od važnih razloga izostanka dubrovačkih Srba s Kongresa taj što su Dubrovnik smatrali srpskim, a ne hrvatskim gradom, kako su to, po *Srbobrani* „izvrtali“ i prikazivali Hrvati slavenskim novinarima.⁶² Drugi je i važniji razlog dolazak hrvatskih novinara iz Bosne i Hercegovine, tabu - zemlje za *Dubrovnik* i *Srbobran*, o kojoj se ne raspravlja jer se zna da su Bosna i Hercegovina isključivo „srpske“. Na prijedlog Antuna Radića da Kongres „(...) u svrhu pravednog shvaćanja međusobnog odnošaja slovjenjskih naroda - prima na znanje i ravnanje očitavanje bosansko - hercegovačkih Hrvata: da je njihova težnja sjedinjenje s ostalim hrvatskim zemljama te da odlučno izjavljuju da se njihove težnje ne protive slovjenjskog misli (...)“⁶³, zaključeno je u rezoluciji da se na sljedeći kongres pozovu i novinari iz Bosne i Hercegovine, dakako, bez obzira na narodnu pripadnost⁶⁴. *Srbobran* je sve to proglasio „težnjom za aneksijom“ Bosne i Hercegovine Monarhiji. Mogućnost da se slavenski novinari Monarhije na sljedećem kongresu

⁶⁰ *Obzor* br. 75, 01. 04. 1901., str. 1, Kongres slavenskih novinara u Dubrovniku; br. 85, 13. 04. 1901., str. 1, Kongres slavenskih novinara u Dubrovniku.

⁶¹ Isto, br. 78, 04. 04. 1901., str. 2, Domaće vesti, Kongres slavenskih novinara; br. 92, 22. 04. 1901., str. 1, Srbski djaci i „Hlas Naroda“; *Srbobran* br. 59, 15. (28.) 03. 1901., str. 2, Srbi Dubrovčani i slavenski novinarski kongres.

⁶² *Obzor* br. 78, 04. 04. 1901., str. 2 Domaće vesti, Kongres slavenskih novinara; *Srbobran* br. 60, 16. (29.) 03. 1901., str. 4, Dubrovačka književnost prema maćedonskom pitanju; br. 67. 24. 03. (06. 04.) 1901., str. 1, Slavenski novinarski kongres.

⁶³ *Obzor* br. 85, 13. 04. 1901., str. 2, Izvješće o radu Kongresa.

⁶⁴ U Bosni i Hercegovini su se do razmatranoga razdoblja oblikovale tri nacionalne zajednice: hrvatska, srpska i muslimanska. O zaključku rezolucije da se na sljedeći Kongres iz Bosne i Hercegovine pozovu novinari različite

o hrvatsko-srpskom sporu glede Bosne i Hercegovine izravno informiraju od tamošnjih novinara, za *Srbobran* ne dolazi u obzir.⁶⁵ *Srbobrana* je tvrdio da je jedini srpski predstavnik A. Fabris napustio Kongres zbog „smušenih demonstracija“ Hrvata kojima se negiralo postojanje Srba, osobito u Bosni i Hercegovini. *Obzor* je izvijestio o istome događaju sasvim drukčije. Pisao je kako se skandiralo jer Srba nema na Kongresu (a ne kao naroda) da zastupaju naspram Hrvata i oni svoje težnje glede Bosne i Hercegovine.⁶⁶

Nesporno je da je ideologija dijela bosansko-hercegovačkih Hrvata koji su predložili „ujedinjenje svih hrvatskih zemalja u jedno državno tijelo“ sadržavala velikohrvatske elemente, što je i vidljivo iz nekih formulacija njihova prijedloga upućena Kongresu.⁶⁷ Ti hrvatski novinari iz Bosne i Hercegovine nisu davali glavno usmjerenje općoj hrvatskoj prisutnosti na Kongresu, niti je njihova ideologija predstavljala ideologiju svih prisutnih hrvatskih političara i novinara. No, dokle god je u nacionalnom programu hrvatske oporbe bila naznačena težnja za državnim sjedinjenjem Hrvatske i Bosne i Hercegovine, *Srbobran* nisu mogle zanimati ideološke finese unutar hrvatske oporbe, premda nisu bile beznačajne iz hrvatsko-srpske perspektive.⁶⁸ Stoga je *Srbobran* pisao:“(…) Hrvati ga (Kongres - prim. N. R.) upotrebiše za djetinjastu demonstraciju u korist ‚Velike Hrvatske‘ i protiv Srba (...)”. *Srbobran* je svu aktivnost hrvatske opozicije na Kongresu bez razlike stranaka i pojedinaca ocijenio kao propagandu „vrtoglavih velikohrvat-

nacionalnosti saznajemo iz *Obzornu* citiranja praškoga lista *Hlas naroda*. *Hlas naroda* je podržao tu zamisao jer će: „(...) upravo bosanski novinari, hrvatski kao i srbski, imati na kongresu najljepšu priliku upoznati svoje drugove s prilikama u Bosni i tako iznieti istinu na vidjelo. Da se upravo srbski djaci (tj. šesnaest predstavnika „Srpske akademske bosansko-hercegovačke omladine“ koji su „u ime bosanskih Srba i Muslimana“ protestirali protiv zaključka rezolucije - prim. N. R.) tomu protive, žalostno je i čudno. U ostalom, ne ćemo izpitivati, da li imaju gospoda srbski djaci pravo, da govore takodjer u ime celoga muslimanskoga elementa u Bosni“ (...): *Obzor*, br. 92, 22. 04. 1901., str. 1, Srbski djaci i „Hlas Naroda“.

⁶⁵ *Srbobran* br. 70, 29. 03. (11. 04.) 1901., str. 2, Hrvatska komedija na slav. novinarskom kongresu; br. 74, 05. (18.) 04. 1901., str. 1, Rezolucija srpske akademske bos.-hercegov. omladine.

⁶⁶ *Obzor* navodi kako je Rus Dimitrije Vergun „(...) prigovarao što, g. dr. Radić govori u prilog bosanskim Hrvatima, dok Srbe ovdje nitko ne zastupa. Na to se diže g. Tresić te kaže, da Radić ima pravo, da zastupa težnje bosanskih Hrvata. Nitko ne brani i Srbima, da svoje zastupaju. Nu gdje su? Zašto nisu došli (Gromoran aplaus u celom kazalištu. Na to odlazi g. Fabris, izjavljujući, da je taj aplaus demonstracija proti Srbima)“: *Obzor* br. 85, 13. 04. 1901., str. 2, Izvješće o radu Kongresa; *Srbobran* je nekoliko dana kasnije o tome pisao: „(...) Mržnju svoju protiv Srba pokazali su Hrvati (...) i onda, kad se na kongresu čitao pozdrav Srba Dubrovčana. Rus d-r Vergun uzviknuo je tada: *Živjeli Srbi!* (istaknuo *Srbobran*) – našto je tajnik zagrebačke komore (...) viknuo: *Nema ih!* (istaknuo *Srbobran*) A kad se čitala odluka kojom se prima ‚na znanje‘, očitovanje bosansko-hercegovačkih ‚Hrvata‘ (sic!), d-r Vergun je rekao: *u Bosni ima Srba!* (istaknuo *Srbobran*) – na što su Hrvati kongresiste i dječurlija u ložama i parteru (...) opet vikali: *Nema ih!* (istaknuo *Srbobran*) Te smušene demonstracije nagnale su jedinog Srbina novinara, koji je na kongresu bio, urednika ‚Dubrovnika‘ g. Fabrisa, da kongres napusti. (...)“: br. 74, 05. (18.) 04. 1901., str. 1, Poljaci i Hrvati protiv Rusa i Srba.

⁶⁷ Na primjer, u njihovu prijedlogu tvrdi se da se granice hrvatske države prema hrvatskom državnom pravu podudaraju s etničkim granicama Hrvata u Bosni i Hercegovini, što nije točno, jer hrvatsko državno pravo nije primjenjivo na dijelove Bosne i Hercegovine izvan Turske Hrvatske i Turske Dalmacije, a u kojima također živi hrvatsko stanovništvo: *Obzor* br. 85, 13. 04. 1901., str. 2, Prijedlog bosansko-hercegovačkih Hrvata da se o njemu izjasni III. kongres slavenskih novinara u Dubrovniku; O opsegu teritorija u Bosni i Hercegovini obuhvaćenih hrvatskim državnim pravom vidi: F. Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, četvrto doba 1790 - 1978, Zagreb, 1975., str. 383, bilj. br. 3.

⁶⁸ Riječ je o nacionalno-političkom programu koji je zajednički prihvatila hrvatska građanska oporba 1894. godine. Ni nakon prihvaćanja zajedničkog programa, koji jasno zahtijeva državno ujedinjenje hrvatskoga naroda „(...) koji stanuje u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, na Rieci s kotarom i u Medjumurju, *Bosni, Hercegovini*

skih aspiracija“ kao da na Kongresu s hrvatske strane ni o čemu drugome nije bilo riječi.⁶⁹ Zanimljivo je da su neki poljski i češki listovi puno oštrije od neodvišnjaka kritizirali takav *Srbobranov* neistinit i agresivan stil pisanja.⁷⁰

Sami neodvišnjaci iskoristili su kongres, ne da bi propagirali sjedinjenje Bosne i Hercegovine s Hrvatskom, nego da bi upozorili slavenstvo Monarhije na problem još uvijek nesjedinjene Dalmacije s Hrvatskom, što je po slovu Nagodbe moralo biti već odavno rješeno. Šime Mazzura s ushićenjem ističe da su se „(...) slavenski novinari i političari i u Dubrovniku, a osobito u Spljetu zavjerili, da će svakom zgodom zastupati i zagovarati opravdane interese Dalmacije“.⁷¹ Na napade *Srbobrana*, *Dubrovnika* i ostalih srpskih listova te „egzodus“ jedinoga srpskog novinara s Kongresa, obzoraši odgovaraju posredno, svojim slaganjem s člankom izašlim u dubrovačkoj *Crvenoj Hrvatskoj*.⁷² Taj članak stereotipno optužuje Srbe za „neuzajamnost“ i neslavensku politiku, jer umjesto sudjelovanja na oporbenim slavenskim manifestacijama poput dubrovačke, surađuju i u Banovini i u Dalmaciji s Nijemcima, Mađarima i Talijanima, dakle, ili sa stranim vlastima ili s faktorima koji vode politiku nauštrb hrvatskih interesa.⁷³ Isti članak vrlo indikativno pokazuje i koliko se razlikuje stav neodvišnjaka od stava samostalaca po pitanju međusobne komunikacije jer neodvišnjaci (slažući se s člankom) na hrvatsko-srpske sukobe, u ovom slučaju konkretno u vezi s Bosnom i Hercegovinom, gledaju kao na problem koji treba zajednički rasvijetliti pred slavenskim svijetom i to tako da obje strane ravnopravno iznesu svoja stajališta ma koliko različita bila. Neodvišnjaci u skladu sa svojim liberalnim političkim načelima nisu poput samostalaca odbijali, nego su afirmirali potrebu međusobne komunikacije i razgovora. Samostalci su pak u skladu sa svojim komunikacijskim konzervativizmom podržali demonstrativni odlazak A. Fabrisa, koji se usprotivio preporuci A. Radića i A. Tresić-Pavičića kojom su u tijeku rasprave o bosansko-hercegovačkim novinarima sugerirali slavenskim novinarima da bolje prouče srpsko-hrvatski spor.⁷⁴ Dakle, samostalci nisu ostavljali nimalo prostora za toleranciju spram suprotnoga ili drukčijeg mišljenja pa je njihova ideološka isključivost

(istaknuo *Obzor*) i Istri (...)”, obzoraši nisu eksplicitno nazivali Bosnu i Hercegovinu hrvatskim zemljama, što su im naročito zamjerali ideolozi oko hrvatskog *Osvita* iz Mostara: *Obzor*, br. 149, 01. 07. 1902. g., str. 2, Domaće vesti, Odgovor „Osvitu“; to zapravo govori da je u *Obzoru* u razdoblju 1901.-1902. godine još uvijek bila dominantna neodvišnjačka komponenta koalirane opozicije, jer je zahtjev za državnim pripajanjem Bosne i Hercegovine tradicionalno bio dio pravaškog nacionalnog programa.

⁶⁹ *Srbobran* br. 67, 24. 03. (06. 04.) 1901. g., str. 1, Slavenski novinarski kongres; članci Hrvatska komedija na slavenskom novinskom kongresu u br. 69-70, 1901., br. 74, 05. (18.) 04. 1901. g., str. 1, Poljaci i Hrvati protiv Rusa i Srba; br. 88, 21. 04. (04. 05.) 1901. g., str. 1, Pogovor o dubrovačkom kongresu.

⁷⁰ Tako npr. poljska *Nova Reforma* optužuje Srbe da kao manjina teže za „tiranijom“ nad hrvatskom većinom te da im je jedini cilj stvaranje velikosrpske, pravoslavne države: *Obzor* br. 86, 15. 04. 1901., str. 1, Glasovi novinstva o kongresu slavenskih novinara u Dubrovniku; br. 92, 22. 04. 1901., str. 1, Srbski djaci i „Hlas Naroda“.

⁷¹ *Obzor* br. 86, 15. 04. 1901., str. 1, Kongres slavenskih novinara.

⁷² *Crvena Hrvatska* je bila odraz suradnje pravaške i narodnjačke opzicije u Dubrovniku koja je nastala zbog želje da se s vlasti uklone „autonomaši“ udruženi sa „srpkom stranom“, za koju J. Horvat piše da su je činili tzv. „Srbi-katolici“ čiji je ideolog bio katolički svećenik Ivo Stojanović. „Srbi-katolici“ bili su dubrovački specifikum, a njihova pojava odražava neuspjeh narodnjačke politike nakon sklapanja Austro-ugarske nagodbe, nakon čega ova grupa počinje gledati u dalekoj budućnosti u srpstvu spas od Austrije: J. Horvat, n. dj. pod br. 6, str. 288.

⁷³ *Obzor* br. 91, 20. 04. 1901., str. 1, Novinski glasovi o slavenskom novinarskom kongresu

⁷⁴ Isto, br. 92, 22. 04. 1901., str. 1, Srbski djaci i „Hlas naroda“.

automatski negirala svaki politički razgovor koji bi polazio od kompromisnih rješenja. Jasno da ovakav politički stav nije vodio rješavanju, nego stvaranju problema, pa nije čudo da *Srbobran* ne vidi miran način rješavanja hrvatsko-srpskog spora. On spor želi riješiti tako da „s pravim Hrvatom *ogleda oružje* (istaknula N. R.) svoje“.⁷⁵

Vidljivo je da samostalci, osim što odbijaju suradnju s Hrvatima, nisu zainteresirani ni za slavensku suradnju unutar Srednje Europe. Njihov list ne donosi nikakva posebna izvješća s Kongresa koja bi pratila aktualne probleme slavenstva Monarhije, nego samo suzdržano i vrlo šturo informira svoje čitatelje o početku njihova rada. *Obzor* pak redovito čitavu naslovnici i prve stranice posvećuje Kongresu, prateći sve podjednako, a ne samo ono što se odnosi na hrvatske probleme. Držeći se takva korektnog izvještavanja, *Obzor* ne zaobilazi ni probleme srpskog tiska Monarhije, osobito u vezi s oduzimanjem postdebita većem dijelu srpskih listova.⁷⁶ Sve te činjenice samostalce nimalo nisu priječile da za trajanja Kongresa pod geslom „napad je najbolja obrana“ uporno dokazuju antislavenski karakter čitave hrvatske politike. Samostalci su tvrdili da su Srbi od 1848. godine nadalje stalno dokazivali svoju slavensku solidarnost, za razliku od Hrvata čiji je najveći „prorok“ A. Starčević „dušmanski agitirao protiv slavenske solidarnosti“, a sada se antislavenskim ponašanjem ističu *Obzor* i *Hrvatski branik*, ali i ostali hrvatski listovi.⁷⁷

Uzrok *Srbobranove* nezainteresiranosti za „slavensku uzajamnost“ unutar Srednje Europe postaje jasan ako se ima na umu samostalsko poimanje slavenstva, koje oni u svom listu stalno ističu. Samostalci svoje slavenofilstvo iscrpljuju ponajprije u pravoslavlju i rusofilstvu. Iskonsko, zapadom „neodrođeno“ slavenstvo oni pronalaze samo u pravoslavnim Slavenima među kojima „igemoniju“ treba preuzeti „istočni Kolos“, tj. Rusija, kao „zaštitnica i spasiteljica“ slavenstva, dok se ostali Slaveni jednog dana trebaju „stopiti u velikom ruskom moru“. Svi vanjskopolički pogledi samostalaca svedeni su na euforično propagiranje ugroženosti pravoslavlja i slavenstva, što oni poistovjećuju i misle kao jedan pojam. Po samostalcima se nepravoslavni Slaveni trebaju vratiti u „lijepo slavensko pravoslavlje“ ako ne žele da ih „proguta“ latinsko-germanski Zapad⁷⁸. I *Obzor* je jasno odredio svoje poimanje slavenstva i stereotip o „slavenskoj uzajamnosti“ na duborovačkom Kongresu. To je međusobno solidarno pomaganje habsburških Slavena u cilju ostvarenja individualnih i slobodnih nacionalnih država svake slavenske nacije zasebno, i to unutar Monarhije. No, *Obzor* iz te slavenske solidarnosti ne isključuje nehabsburške Slavene kao što *Srbobran* isključuje iz nje nepravoslavno slavenstvo, osobito katolike Hrvate i Poljake. Neodvišnjaci ističu da treba pomagati sve ugroženo slavenstvo koje se bori za nacionalnu slobodu, dakle ne samo one unutar Monarhije, te da taj cilj mora okupljati u „bratsko kolo“ sve Slavene bez obzira na to „kojim imenom se oni zvali“.⁷⁹ Ovdje je bitno istaknuti kako neodvišnjaci kao načela međusobnih slavenskih odnosa ističu nacionalnu i vjersku toleranciju jer u

⁷⁵ *Srbobran* br. 217, 04. (17.) 10. 1901., str. 1, Treba Srbe - ugušiti!.

⁷⁶ *Obzor* br. 75, 01. 04. 1901., str. 2, Domaće viesti.

⁷⁷ *Srbobran* br. 61, 17. (30.) 1901., str. 4, „Hrvatska“ i slavenski novinarski kongres; *Srbobran* je tvrdio da *Obzor* i *Hrvatski branik* mrze slavensko pismo, tj. ćirilicu, samo zato što se njome služe pravoslavni Srbi, dakle, po istom, ponašaju se antislavenski; isto, br. 62, 19. 03. (01. 04.) 1901., str. 3, Svakom svoje.

⁷⁸ Vidi članke u: *Srbobran* br. 103, 12. (25.) 05. 1901., str. 2, Rus kod Srba u Istriji; br. 2, 03. (16.) 01. 1901., Vijesti sa strane; br. 44, 24. 02. (09. 03.) 1901., str. 2, „Narodny Listy“ i prof. Lj. Stojanović; br. 133, 21. 06. (04. 07.) 1901., str. 1, Sokolska svečanost u Pragu; br. 147, 09. (22.) 07. 1901., str. 1, Pravoslavlje i panslavizam.

⁷⁹ *Obzor* br. 79, 05. 04. 1901., str. 3, Domaće viesti, Kongres slavenskih novinara.

međuslavensku komunikaciju uključuju sve Slavene bez obzira na nacionalne, vjerske i ostale razlike. Za razliku od *Obzora*, samostalci su se za Kongresa utoliko bavili „široj“ slavenskom problematikom ukoliko su u *Srbobranu* u nekoliko brojeva pisali o tome kako su Poljaci i Hrvati (dakle, pretežno katolički Slaveni) Kongres iskoristili kao demonstraciju protiv Rusa i Srba.⁸⁰ No, nevezano uz novinarski Kongres, u *Srbobranu* je izlazilo puno članaka koji su jasno otkrivali samostalske stavove o „slavenskoj uzajamnosti“ i slavenstvu uopće. Evo kako samostalci, za razliku od obzoraša, pojme „slavensku uzajamnost“: „Ideja slavenskog ujedinjenja (...) ima da štiti pravoslavlje koje na granici protestantizma i katoličanstva, ima da stvori novu kulutru (...) jedna religija (pravoslavna - prim. N. R.), jedna kultura, jedan vođa na Zemlji i jedan Bog na nebu - to je ideja Slavenska.“⁸¹ Iz navedenoga uočljivo je da samostalci težište svoje slavenske politike i ideje stavljaju na europski Istok, isključujući iz njezinog okvira Slavene zapadnoga kršćanstva, a načela na kojima te odnose gradi su konzervativna i nedemokratska jer se prema njima odnosi među Slavenima ne zasnivaju na ravnopravnosti, nego na hegemoniji jednog (tj. Rusije), a umjesto vjerske tolerancije afirmira se ortodoksno pravoslavlje i brisanje individualnih nacionalnih osobina tj. njihovo utapanje u „velikom ruskom moru“.⁸² Mišljenja smo da dobar dio razloga za nedolazak samostalskih predstavnika na novinarski kongres treba tražiti i u ovom aspektu njihove ideologije, tj. specifičnom odnosu spram slavenstva.

3. Svetojeronimski spor

Sljedeća hrvatska akcija, po opsegu nacionalne i političke angažiranosti društva svakako veća nego novinarski Kongres, borba za očuvanje hrvatskog imena papinskog znanstvenog Zavoda sv. Jeronima, našla se je, proporcionalno svom značenju, pod još većom bujicom optužaba samostalaca. Ovaj su se put optužbama za velikohrvatske pretenzije pridružile i one za izraziti klerikalizam hrvatske politike koja, prema mišljenju *Srbobrana*, služi interesima Beča i Rima u političkom i vjerskom zauzimanju „srpskog“ i „pravoslavnog“ Balkana da bi i sama lakše ostvarila svoje velikohrvatske ciljeve.⁸³

Ponovno se pokazalo da je u *Srbobranovoj* novinskoj komunikaciji objektivnost već unaprijed ustupila mjesto žustrim napadajima kojima je jedini kriterij bio je li nešto hrvatsko ili nije, a sve u ime obrane srpstva i pravoslavlja. Kao i za trajanja Kongresa, *Srbobran* je ponovno oštro branio „srpske zemlje“ od, kako je on vidio, nasrtaja velikohrvata i katolicizma, braneći zapravo vlastitu velikosrpsku ideologiju. Samostalci u proglašavanju hrvatskog znanstvenog Zavoda u Rimu na koji imaju pravo katolički svećenici iz „ilirskih zemalja“, tj. Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Bosne i Hercegovine, vide tendenciju Hrvata, naročito Strossmayera i Stadlera, *Obzora* i *Hrvatske*, da uz pomoć pape na crkvenom i političkom planu stvore Veliku Hrvatsku i to tako da otmu „srpske zemlje“ Bosnu i Hercegovinu te Crnu Goru, koje žele pohrvatiti.

⁸⁰ *Srbobran* br. 69, 28. 03. (10. 04.) 1901., str. 1, Hrvatska komedija na slavenskom novinarskom kongresu; br. 74, 05. (18.) 04. 1901., str. 1, Poljaci i Hrvati protiv Rusa i Srba.

⁸¹ Ovo nije citat iz originalnog *Srbobranovog* članka već iz službenog lista bugarskog sinoda, no, stavove iz toga članka *Srbobran* je ocijenio kao „vrlo lijepe i objektivne“: *Srbobran* br. 56, 10. (23.) 03. 1901., str. 1, Slavenstvo i pravoslavlje.

⁸² Isto, br. 44, 24. 02. (09. 03.) 1901., str. 2, „Narodny Listy“ i prof. Lj. Stojanović.

⁸³ *Srbobran* br. 171, 09. (22.) 08. 1901., Što čute?!; br. 116, 01. (14.) 06. 1902., str. 6-7, Hrvatski sud o „velikohrvatstvu“.

Srbobran je pisao da je hrvatski svetojeronimski kolegij „obgrlio svu Veliku Hrvatsku“, tj. Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, zatim krčku, tršćansku i porečku nadbiskupiju, Bosnu i Hercegovinu te barsku nadbiskupiju. Druga ključna optužba *Srbobrana* je da Strossmayer i Stadler žele „Hrvate prokrijumčariti u srpske zemlje“, tj. Srbiju, Crnu Goru, Bosnu i Hercegovinu, što znači da *Srbobran* ne priznaje etničko postojanje Hrvata u tim zemljama.⁸⁴ No, što se tiče neodvišnjaka, članci u *Obzoru* pokazuju da njihove namjere u akciji oko svetojeronimskog Zavoda nisu velikohrvatske, niti da žele uz pomoć papinog brevea zacrtati neke nove državne okvire Hrvatske, jer su naglašavali da je u prošlosti gostinjac pripadao Hrvatima, a ne hrvatskoj državi.⁸⁵

Osim „talijanaša“ i „Srba-katolika“ iz Dalmacije, hrvatskom se imenu Zavoda usprotivila i službena Crna Gora. Prvi su provalili samovlasno u Zavod tvrdeći da pripada samo Dalmatincima, a ne svim Hrvatima, dok je službena Crna Gora odbijala priznati hrvatski etnički karakter katolika Bara. Gubitkom hrvatskog imena gubili su crnogorski katolici i pravo na Zavod namijenjen Hrvatima. Stoga je Crna Gora tražila da se ukine hrvatsko ime Zavoda kako bi i katolici „Srbi“ iz Crne Gore imali pravo na Zavod. *Obzor* se usprotivio ovakvim nastojanjima Crne Gore nazvavši „intolerantnim“ svako mišljenje koje katoličkom stanovništvu Crne Gore, koje se ne osjeća etnički Srbima, nameće da su Srbi, kao što je takvo i ono mišljenje koje tvrdi da u Hrvatskoj nema Srba.

Ne osvrćući se na ovu *Obzorovu* korektnu primjedbu, koja u sebi sadržava i priznanje srpskog naroda („imena“) u Hrvatskoj, *Srbobran* je bez zadržke podržao „pravedne“ crnogorske zahtjeve da se prizna kako su katolici Crne Gore isključivo etnički Srbi, a ne Hrvati ili nešto drugo. Važno je istaknuti da narodnjaci nisu tvrdili za Hrvate u Crnoj Gori da su „nacija“ (tj. „politički narod“)⁸⁶, jer su jasno lučili njihovu crnogorsku državnost, tj. „političku narodnost“ od pripadnosti hrvatskoj nacionalno-etničkoj zajednici. Samostalci nisu shvaćali načela na kojima su narodnjaci gradili svoju nacionalnu ideologiju jer su njihova načela bila bitno drukčija. Samostalcima je posebno bilo teško prihvatiti ideološki stereotip o „političkom narodu“. *Srbobran* je teritorij srpske nacionalne države smještao gdje god su živjeli Srbi, pa samim tim i na teritorije država drugih nacija, a unutar granica tako zamišljene Srbije vidio je postojanje samo jedne nacije - srpske. Bit razlike između obzoraškog i samostalskog shvaćanja pojma nacije je ta što *Obzor* luči nacionalno-etničku od nacionalno-državne dimenzije nacije, dok samostalci etničku i državnu dimenziju srpske nacije poistovjećuju. Za obzoraše se hrvatska nacija kao „politički narod“ uvijek podudara s granicama hrvatske nacionalne države, unutar koje može prebivati niz različitih nacionalno-etničkih zajednica. Dakle, prema *Obzoru*, neka nacionalno-etnička zajednica se, bez obzira na svoju matičnu nacionalnu državu, može nalaziti u granicama neke druge nacionalne države, ali u njoj ne čini naciju u smislu „političkog naroda“ (tj. u smislu konstitutivnog naroda, govoreći današnjim terminima) kao u matičnoj nacionalnoj državi. Takvu nacionalno-etničku zajednicu su, prema *Obzorovu* uvjerenju, tvorili Srbi u okviru hrvatske nacionalne države, odnosno Hrvati u okviru crnogorske nacionalne države. Gradeći na tom načelu svoju ideologiju, *Obzor* je za svetojeronimskog spora pisao: „(...) barska nadbiskupija (...)

⁸⁴ Isto, br. 170, 08. (21.) 08. 1901., str. 1, Krijumčarski posao rimske i hrvatske propagande; br. 189, 31. 08. (13. 09.) 1901., str. 4, Jeronimska kolegija i srpska štampa; br. 45, 26. 02. (11. 03.) 1902., str. 1, uvodnik, Hajka na Crnu Goru.

⁸⁵ *Obzor* br. 206, 09. 08. 1901., str. 2, Govor dr. Šime Mazzure.

⁸⁶ O obzoraškom shvaćanju pojma nacije vidi: N. Rumjenjak, n. dj. pod br. 8, str. 217-246.

može biti i ostati hrvatska unatoč tomu, što u političkom (tj. nacionalno-državnom) pogledu dieli sudbinu Crne Gore (...) U ostalom ako bi vriedila teorija 'Glasa Crnogorca', da u Crnoj Gori, kao srbskoj državi, ne može biti katolika hrvatskog roda i jezika, onda posve dosljedno vriedi i ona druga teorija; da u Hrvatskoj ne može biti pravoslavnih srbskoga roda i jezika."⁸⁷ *Obzor* je argumentirano kritizirao i srpsko prisvajanje Bosne i Hercegovine kao isključivo „srpskih zemalja“, te negiranje nacionalne zasebnosti tamošnjega hrvatstva i muslimanstva: „Množina Srba - pače svi, s riedkom iznimkom, tvrde da su to (Bosna i Hercegovina - prim. N. R.) srbske zemlje; dakle katolici i muslimani Bosne i Hercegovine i oni su Srbi, pa tako bivaju Srbi ne po etnografskim, obće poznatim principima, nego po intoleranciji onih, koji drugim plemenima, drugim osjećajima namiču vlastito svoje ime, svoje vlastite osjećaje (...)“⁸⁸ U tu „množinu Srba“ koje kritizira *Obzor* spadali su i samostalci. Na primjeru samostalskih shvaćanja o Bosni i Hercegovini vidljivo je da je ta stranka preuzela definiciju srpske nacije od Vuka Stefanovića Karadžića, prema kojoj su svi štokavci, bez obzira na vjeru, Srbi.⁸⁹ Ovaj, pak, ideološki stereotip u srpskoj nacionalnoj ideologiji nisu prihvaćali obzoraši. I ovaj srpsko-hrvatski spor *Obzor* je nazvao žalosnim, očigledno priželjkujući drukčije međusobne odnose, dok je *Srbobran* hrvatsko-srpsko sukobljavanje smatrao prirodnim stanjem stvari jer ni jednog trena nije naznačio da bi hrvatsko-srpski odnosi trebali biti drukčiji.⁹⁰ Već dugo ustaljeni komunikacijski obrazac *Srbobrana* bio je dvojak način spominjanja Hrvata i hrvatskih političara: ili ih spominje u polemikama kao objekte mnogih optužaba, podrugljivog i uvredljivog etiketiranja ili se donose samo oni istupi hrvatskih političara i novina koji kritiziraju hrvatsku politiku, opoziciju ili pak hrvatstvo općenito. Ovaj komunikacijski stereotip govori o antihrvatskoj nastrojenosti lista. Unutar toga stereotipa kretalo se pisanje *Srbobrana* i za svetojeronimskog spora. Tada donosi pisanje Franka Potočnjaka u *Slobodi* te *Hrvatske misli* iz Beča, jer kritiziraju Stadlerovo velikohrvatstvo i klerikalizam, te, po njihovu mišljenju, suradnju hrvatske politike s Bečom i Rimom u njihovom prodoru na Istok, a na sve to je stalno upozoravao i sam *Srbobran*.⁹¹ *Srbobranove* optužbe sarajevskog nadbiskupa dr. Josipa Stadlera za klerikalizam i poistovjećivanje hrvatstva s katolicizmom⁹², smjenjivale su se s *Obzorovim* na račun

⁸⁷ Isto, br. 216, 20. 09. 1901., str. 1, „Pester Lloyd“ i „Glasu Crnogorca“.

⁸⁸ Isto, br. 264, 16. 11. 1901., str. 1, Crna Gora u Rimu.

⁸⁹ O štokavskoj definiciji srpstva, koju je Vuk Stefanović Karadžić zacrtao još u tridesetim godinama XIX. stoljeća, kao ideološkoj komponenti samostalske ideologije vidi: N. Rumenjak, n. dj. pod br. 8, str. 246-250.

⁹⁰ Isto kao pod br. 184.

⁹¹ *Srbobran* br. 192, 04. (17.) 09. 1901., „Hrvatska akcija prema receptu Rima i Beča“; br. 116, 01. (11.) 06. 1902., str. 6-7, Hrvatski sud o „veliko-hrvatstvu“; Analizirajući malobrojne članke koje je *Srbobran* donosio iz hrvatskog tiska ili pak pisma objavljujivana u *Srbobranu* koja su potpisivana s „anonimni“ Hrvat i sl., zaključili smo da je redovito riječ o potpuno negativnim ocjenama nekih konkretnih političkih poteza hrvatske opozicije ili hrvatstva općenito. *Srbobranu* su ti odabrani članci služili kao potvrda „ispravnosti“ i „objektivnosti“ njegovih vlastitih negativnih stavova spram Hrvata, to više što su te negativne (samo)kritike dolazile upravo s hrvatske strane. Osim dva navedena primjera navest ćemo još neke iz *Srbobrana*: br. 110, 23. 05. (05. 06.) 1901., str. 5, Fotografija hrvatskih političara; br. 124, 09. (22.) 06. 1901., str. 1, Rodoljublje; br. 179, 20. 08. 1901., str. 2, Hrvat o Hrvatima, etc.

⁹² Isto, br. 93, 01. (14.) 05. 1901., str. 2-3, Štrossmajer protiv pape i sebe; O politici Josipa Stadlera u prvim godinama XX. stoljeća postoje različita tumačenja u historiografiji. Većina autora ocjenjuje da je poistovjećivao katoličanstvo i hrvatstvo, te da je bio zastupnik katoličkoga klerikalizma: J. Šidak, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić, n. dj. pod br. 4, str. 196; I. Banac, n. dj. pod br. 7, str. 110, 340-341; M. Artuković, n. dj. pod br. 1, 168. Nasuprot tome, u „povijesno-teološkom“ prikazu, Tomo Vukšić tvrdi da u početku XX. stoljeća Stadler

pisanja „biesne“ srpske štampe. Po *Obzoru*, srpski tisak „izvrće ruglu papu i katoličku vjeru“, upravo zato što su srpski ideolozi ti koji poistovjećuju pravoslavlje sa srpstvom. Za tu *Obzorovu* tvrdnju može se naći mnogo dokaza u dva godišta *Srbobrana* koja se ovdje analiziraju, a već je i M. Artuković pokazao da je poistovjećivanje pravoslavlja sa srpstvom, istaknuto i u glasilu samostalaca, mnogo starijeg datuma od pojave identifikacije katoličanstva i hrvatstva.⁹³

Spomenuti *Srbobranov* dvojak način spominjanja Hrvata u oba slučaja sadržavao je samo negativne ocjene o njima, a sve ono što je u hrvatstvu bilo vrijedno *Srbobran* ili prešućuje ili čak pretvara u srpsko. Jedan od tipičnih primjera za to je i tvrdnja da je Ante Starčević, o kojem je inače *Srbobran* pisao sve najlošije, zapravo „odrođeni“ i „prevjereni“ „Srbin“ jer, po *Srbobranovom* dubokom uvjerenju, takva snažno nacionalno osviještena ličnost i tako vrstan nacionalni ideolog može poniknuti samo iz srpskog etničkog bića.⁹⁴ Ukratko, ako je nešto dobro, to nikako ne može biti hrvatsko.

Srbobranovi članci o svetojeronimskom Zavodu u kojima raznorazne teze najčešće nisu bile potvrdive argumentima, bar ne valjanima, izazvale su veliko ogorčenje hrvatskog čitateljstva. U prvom redu stoga što je *Srbobran* vehementno podržao provalu „Dalmatinaca“ u Zavod, ali i zato što je cijelu hrvatsku akciju za ostvarenje višestoljetnog prava Hrvata na ovu značajnu ustanovu u njihovoj kulturnoj baštini proglasio isključivo protusrpskom po njezinim intencijama. Pretjerivanja *Srbobrana* otišla su stvarno daleko kada je pisao da je biskup Josip Juraj Strossmayer svojom djelatnošću oko Zavoda naumio zapravo u okvir „Velike Hrvatske“, među ostalim, uključiti i samu Srbiju,⁹⁵ te da Hrvati, za razliku od ostalih južnih Slavena, koji su po *Srbobranu* najvećim dijelom bili Srbi⁹⁶, imaju najmanje prava na Zavod jer su najmanje pridonijeli utemeljenju institucija iz kojih je on potekao.⁹⁷ Imajući na umu da su i ovaj put *Srbobranovi* članci bili snažno propagandistički, antihrvatski i antikatolički obojeni (u njima se sam katolički vrhovni poglavar i njegovo sjedište prikazuju kao „užasna sila“, „bezobzirni vatikan“, „protivnik Srbinov“, „ona užasna sila“ etc.⁹⁸), tada se oštre *Obzorove* optužbe na račun srpskog tiska u Hrvatskoj i Ugarskoj, koji je bio jedinstven u svojim stavovima prema Zavodu (*Srbobran*, *Srpski glas*, *Dubrovnik*, *Zastava* etc.), ne čine nimalo pretjeranim. *Obzor* optužuje srpski tisak za mržnju prema katoličanstvu, hrvatskom „pravu i imenu“, za „slavožderstvo, gluposti i zlobu“ i sl.⁹⁹

nije poistovjećivao katoličanstvo i hrvatstvo, nego da je zastupao višekonfesionalnost hrvatske nacije: Isti, Međusobni odnosi katolika i pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (1878.-1903.), Mostar, 1994. (talijanski je izvornik objavljen 1991. godine u Rimu), bilj. 277 na str. 209-210; J. Krišto izražava neslaganje s ranijom historiografijom, govoreći o „navodnom“ Stadlerovom zauzimanju za „politički katolicizam“, tj. o „navodnom izjednačavanju katolištva i hrvatstva“. Naglašava kako su optužbe za Stadlerovo poistovjećivanje katoličanstva i hrvatstva plod onodobne protukatolički i protuhrvatski nastrojene srpske propagande, koju su podržavali i hrvatski liberali, te ljevičari izvan Bosne i Hercegovine, sve do naših dana. Nadalje, autor ističe kako je ondašnje Stadlerovo djelovanje „samo odraz nedostatka drugih mogućnosti u danim okolnostima“: n. dj. pod br. 3, str. 146-147, 203, 257.

⁹³ *Obzor* br. 208, 11. 09. 1901., str. 1, Za hrvatski kolegij u Rimu; M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 168

⁹⁴ *Srbobran* br. 15, 19. 01. (01. 02.) 1901., Je li unijatstvo opasnije pravoslavcima od ostale propagande?

⁹⁵ Isto, br. 170, 08. (20.) 08. 1901., str. 1, Krijumčarski posao rimske i hrvatske propagande.

⁹⁶ O tome vidi: N. Rumenjak, n. dj. pod br. 8, str. 221, bilj. br. 35.

⁹⁷ Isto, br. 186, 28. 08. (10. 09.) 1901., str. 1, Najnovije „europsko pitanje“!

⁹⁸ Isto, br. 46, 27. 02. (12. 03.) 1902., str. 1, uvodnik, Roma locuta est!; br. 105, 17. (30.) 05. 1902., str. 1, uvodnik, Hipokrizija.

⁹⁹ *Obzor* br. 208, 11. 09. 1901., str. 1, Za hrvatski kolegij u Rimu; br. 216, 20. 09. 1901., str. 1, „Pester Lloyd“

Obzoraši su ipak najviše zamjerali svojim srpskim sugradanima to što su se oni kao hrvatski državljani svrstali na sasvim suprotnu, neprijateljsku stranu, pridruživši se protuhrvatskim napadima mađarskog tiska, umjesto da upravo ispred zajedničkih neprijatelja Mađara solidarno podrže hrvatsku stvar. Na kraju obzoraši zaključuju kako su na to nelojalno *Srbobranovo* istupanje u sličnim prilikama već navikli.¹⁰⁰ Na *Srbobranove* optužbe o prikrivenim velikohrvatskim namjerama Strossmayera i ostalih narodnjaka kao i na negiranje hrvatskih prava na Zavod od strane *Srbobrana*, neodvišnjaci su odgovorili agilnom reklamom pučke skupštine, u kojoj su potom i sudjelovali. Iako je bilo za očekivati da u danim okolnostima, kada su samostalski ideolozi umiješavši se u svetojeronimsko pitanje žustro osporavali hrvatska prava na ovaj prosvjetno-vjerski zavod (na što oni kao pripadnici pravoslavne vjerske zajednice uopće nisu bili pozvani), u osjetljivoj zagrebačkoj sredini izbiju jači zgredi i protusrpsko raspoloženje, to se nije dogodilo. Umjesto toga hrvatska je opozicija dala demokratski odgovor. Organizirala je narodnu skupštinu u Gradskoj streljani u znak prosvjeda zbog spomenute provale u Zavod, koja je išla za tim da se Zavodu oduzme hrvatsko ime i vrati fiktivno „ilirsko“. U svom govoru na Skupštini Š. Mazzura jasno naglašava da na školovanje u novoimenovanom hrvatskom Zavodu pravo trebaju imati Hrvati, dakle, ne građani hrvatske države i to još ponajmanje one koja bi obuhvatila sve zemlje u kojima žive Hrvati na južnoslavenskom prostoru i bila velikohrvatska, kao što je sugerirao *Srbobran*. Mazzura iznosi i historijat svetojeronimskih ustanova, argumentirajući historijskim izvorima i dokumentima da je nekadašnji gostinjac s bolnicom, iz kojeg je i niknuo Zavod, bio od samih začetaka namijenjen hrvatskom stanovništvu „Illyricuma“ (tj. Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i Bosne), koje ga je kroz više stoljeća održavalo svojim prilozima.¹⁰¹ Ipak, od uličnih demonstracija nije bio, kao ni za vrijeme novinarskoga kongresa, pošteden Dubrovnik. Tamo je grupa tzv. „Srba-katolika“ demonstrirala, kako piše *Srbobran*, zbog „škandaloznog hrvatskog nasilja u jeronimskom zavodu“, ali se pobliže ne navodi u čemu se to nasilje sastojalo.¹⁰² *Obzor* je uzvratnu hrvatsku demonstraciju zbog „otimačine hrvatskog zavoda“ naveo kao primjer krajnjeg ogorčenja u ovom, kako kaže, inače mirnom gradu.¹⁰³ Za čitavo vrijeme novinskih polemika oko Zavoda u *Obzoru* je izašao samo jedan članak koji je odudarao od ostalih po svom vrlo ciničnom tonu i nekim za Srbe uvredljivim atributima, npr. poput „grčko-iztočna braća“ i sl. No, to nije bio originalan *Obzorov* članak, nego ga je napisao „ugledan književnik iz južne Hrvatske“ kojemu je ime ostalo anonimno. Riječ je o Silviju Strahimiru Kranjčeviću¹⁰⁴, tadašnjem pomoćniku urednika sarajevske *Nade*¹⁰⁵. Općenito gledano, u *Obzoru* se, za razliku od ideološki vrlo unisonog *Srbobrana*, mogu pronaći različiti pogledi na isti problem, a neodvišnjaci su u svojoj kulturi komunikacije nastojali izbjeći ton isključivosti, dopuštajući mogućnost neke druge istine. Jasno se to vidi iz načina na koji *Obzor* razmišlja o nacionalnosti Crnogoraca. Naime, on dvoji o njihovoj srpskoj etničkoj

i „Glasu Crnogorca“; br. 79, 07. 04. 1902., uvod, Prosvjed hrvatskog episkopata u pitanju svetojeronimskog zavoda.

¹⁰⁰ Isto, br. 208, 11. 09. 1901., str. 1, Za hrvatski kolegij u Rimu.

¹⁰¹ Isto, br. 206, 09. 09. 1901., str. 2, govor dr. Šime Mazzure.

¹⁰² *Srbobran* br. 185, 27. 08. (09. 09.) 1901., str. 6, Telegrafske i telefonske vijesti „Srbobranu“.

¹⁰³ *Obzor* br. 211, 14. 09. 1901., str. 5, Manifestacije u Dubrovniku.

¹⁰⁴ Isto, br. 215, 19. 09. 1901., str. 1, Nakon tisuću godina; Silvije Strahimir Kranjčević se kao autor ovoga članka navodi u: M. Rojnić i N. Žic, n. dj. pod br. 30, str. 277.

¹⁰⁵ Ova časopis pokreće austrougarska vlast 1895. godine, kako bi se prikazale kulturne prilike u Bosni i

pripadnosti, jer kaže da još nije etnografski utvrđeno njihovo porijeklo, pa spominje i to kako su čak nekad Crnogorci sebe Hrvatima nazivali. No, Šime Mazzura u ovom članku ističe kako se ipak svi pravoslavni Crnogorci tada osjećaju Srbima. *Srbobran* je po svom običaju nekorektno prikazao smisao članka i optužio Mazzuru da tobože kategorički tvrdi kako su Crnogorci ne samo etnografski već i geografski i državno Hrvati. Istina je bila u tome da je Mazzura samo „podvojio“ nad tim da su Crnogorci etnografski, geografski i državno gledano Srbi.¹⁰⁶ *Srbobran* je često isticao kako je hrvatstvo nešto anacionalno i nenarodno jer ga je takvim učinila katolička vjera koja u svom univerzalizmu, kako je tvrdio *Srbobran*, nije trpila narodnosne osobine. No, kada je hrvatska opozicija u svetojeronimskom sporu pokazala kako su Hrvati upravo unutar katoličke vjerske zajednice sačuvali starohrvatsko pismo glagoljicu (dakle, jednu od bitnih vrijednosti nacionalne baštine) te da je, razočarana papinom odlukom da vrati Zavodu staro ilirsko ime, odlučna zatražiti ponovno uvođenje glagolskog obreda, *Srbobran* je dobio očitu priliku za napuštanje svojih predrasuda i o karakteru hrvatstva, tj. njegovoj anacionalnosti koju mu je nametnula katolička vjerska pripadnost. No, ovu priliku *Srbobran* je iskoristio u sasvim drugom smjeru proglašavajući i ovu hrvatsku akciju (neosporno snažnog nacionalnog naboja) iz nekoliko razloga velikohrvatskom. Prvi je taj što *Srbobran* nije priznavao postojanje zasebne hrvatske baštine (tj. redakcije) staroslavenskog jezika, a drugi je taj što je smatrao da bi hrvatska narodna crkva bila zapravo kopija „velikohrvatskog“ svetojeronimskog Zavoda koji je, prema mišljenju *Srbobrana*, htio obuhvatiti „srpske zemlje“ u okvir Velike Hrvatske. Vidljivo je da su samostalski ideolozi prikazivali hrvatstvo kao deformaciju koja se u nacionalnom smislu sastojala samo od dvije vlastite krajnosti tj. od svoje anacionalne ili pak velikohrvatske komponente, no, u oba ta slučaja dominantna oznaka hrvatstva bila je, po *Srbobranu*, antisrpsstvo.¹⁰⁷ *Srbobran* je često isticao sužanjski karakter hrvatstva kao obeznanjene mase kojoj su strani vladari odavno ugušili narodni duh. Kao potvrdu tome *Srbobran* je navodio, među ostalim, i tobožnje nepostojanje hrvatskih narodnih pjesama, već samo pobožnih, u kojima nema traga hrvatskoj narodnoj misli.

To je samo jedan u nizu sličnih primjera omalovažavanja i umanjivanja značenja hrvatskog nacionalnog osjećaja, svijesti, kulture, baštine i sl. Za samostalce su Hrvati „(...) ljudi koji se rado kite tuđim perjem, ljudi bez narodne pjesme, bez prošlosti slavne, jednom rječi: država bez države, koja ne može nikome pomoći (...)“.¹⁰⁸ Na kraju čitave svetojeronimske afere, kada je vraćeno staro ime Zavodu, *Srbobran* je čitav taj spor proglasio nevažnim pitanjem, ravnajući se po svom običaju da, ako već ne napada, onda bar obezvređuje sve hrvatsko. No, *Srbobran* nije mogao pobiti činjenicu da je u tom „nevažnom“ sporu sudjelovala diplomacija triju europskih zemalja (Italije, Austrije i Crne Gore) te da su mnoge, posebno slavenske novine, pisale o njemu kritizirajući upravo držanje srpskog tiska u toj aferi, a podržavajući pravo Hrvata na Zavod.¹⁰⁹

Hercegovini. Zbog promicanja „bosanskog ‚zemaljskog‘ rodoljublja“ časopis nije uvijek uživao popularnost ni kod Hrvata ni kod Srba, ali je sam Kranjčević uspio oko njega okupiti i hrvatske i srpske i muslimanske književnike: Časopisi, Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža“, Enciklopedija Jugoslavije, 3 (Crn-Đ), 1984., str. 193.

¹⁰⁶ Isto, br. 264, 16. 10. 1901., str. 2, Crna Gora u Rimu; *Srbobran*, br. 244, 07. (20.) 11. 1901., str. 1, Hrvatska Crna Gora!

¹⁰⁷ *Srbobran* br. 63, 21. 03. (03. 04.) 1902., U velikoj zabuni!

¹⁰⁸ Isto, br. 48, 01. (14.) 03. 1901., str. 2, „Hrvatska narodna misao“.

¹⁰⁹ *Obzor* br. 200, 02. 09. 1901., str. 4, Proti talijanskoj „commori“; br. 205, 07. 09. 1901., str. 2, Zavod sv.

4. Hrvatsko-srpska komunikacija u kulturnoj i gospodarskoj svakodnevnici

Vidjeli smo da političke akcije hrvatske opozicije gotovo nikad nisu uživale, ako ne već potporu, barem neutralnost *Srbobrana*. Pozitivne komunikacije nije bilo ni na drugim područjima društvene svakodnevici, pa tako ni na kulturnom planu. Nasuprot hiperaktivnom *Obzoru*, koji je u stalnim rubrikama pratio događanja u kazalištu, domaćoj i stranoj književnosti, novosti u likovnoj umjetnosti te donosio kritike raznih izložaba, kazališnih komada i sl., *Srbobran* nije pokazivao interes za bogat kulturni život Zagreba. Samostalci su svu svoju kulturnu djelatnost uglavnom iscrpljivali u kraćem referiranju raznih srpskih književnih listova ili novih izdanja srpskih autora, i to iz svih „srpskih zemalja“, u koje su ubrajali Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, „Staru Srbiju“ (tj. Kosovo - prim. N. R.) i „Mačedoniju“.¹¹⁰ Srpsko kulturno izdavaštvo u Hrvatskoj se ne prati, jer u ovome razdoblju i nije razvijeno. Jedina vijest iz zagrebačkoga (hrvatskoga) kulturnog života koju smo u razdoblju 1901.-1902. godine pronašli u *Srbobranu* bila je iz „zemaljskog pozorišta“, tj. Hrvatskoga narodnoga kazališta, ali ne o nekoj predstavi, nego o krizi u kojoj se kazalište nalazilo. Jedino ako su gostovali srpski glumci u Zagrebu, *Srbobran* je o tome kratko javljao i to su bile sve vijesti o ne baš siromašnim kazališnim prilikama u gradu.¹¹¹ Niti u *Obzoru* ne možemo pratiti neka značajnija srpska kulturna zbivanja, ali njih u Zagrebu nije ni bilo, jer su samostalci (i općenito Srbi u Hrvatskoj) bili više orijentirani i vidljivo aktivniji na ekonomskom polju. No, obzoraši ne podcjenjuju srpsku kulturu, pa je stoga i moguće u *Obzoru* pronaći članak u kojem se Srbi uzimaju kao primjer staranja o dobroj promociji vlastite literature. *Obzor* je smatrao da je srpska književnost bila poznata i izvan granica Srbije upravo zato što su je Srbi više znali cijeniti nego Hrvati svoju. Neodvišnjaci su bez kompleksa uzimali Srbe za primjer u onim stvarima u kojima su ih smatrali boljim od Hrvata.¹¹² U *Srbobranu* se takvi primjeri samokritike ne mogu naći.

Poremećenost hrvatsko-srpskih odnosa odražavala se i na drugim raznim područjima kulturnog života Zagreba. O tome zorno govore dva *Obzorova* članka. Jedan od njih je preuzet od čeških *Narodnih Listy*, a kritizira „neslavensko i nesrbsko“ ponašanje jednog uglednoga zagrebačkog Srbina koji je odustao od plaćanja ulaznice u „Panorami“ jer nije htio dati „svog srbskog novca“ kao dobrovoljni prilog namijenjen za kulturno podizanje Hrvata u Istri. Drugi članak je opis jedne „srbske veselice“ od studenta „T“. Njege je u prvi tren oduševila činjenica da srpska inteligencija na takvim veselicama „njeti narodne običaje“, makar i loše izvodeći narodne pjesme i plesove, te se čak ražalostio što su se Srbi i Hrvati jako otudili pa na ovakvoj veselici nije bilo

Jeronima u Rimu; br. 235, 12. 10. 1901., str. 1, članak dr. M. Zahradnika; *Srbobran*, br. 221, 09. (22.)

10. 1901., str. 1-3, polemika s poljskim *Czasom*; *Obzor* je pisao da su u svetojeronimski spor bile neprestano umiješane i Francuska i Velika Britanija jer su dale svoju podršku diplomatskoj intervenciji Crne Gore. Vidi: *Obzor* br. 154, 07. 07. 1902., str. 1, Nova knjiga o svetojeronimskom zavodu. O međunarodnom karakteru i značenju svetojeronimske afera vidi: Mario Strecha, „Collegium hieronymianum pro croatica gente“. Svetojeronimska afera, *Radovi* 28, Zagreb, 1995., str. 158-189.

¹¹⁰ *Srbobran* je u posebnoj rubrici „Srpske zemlje“ pratio zbivanja u okolnim „srpskim zemljama“: *Srbobran*, br. 273, 17. (30.) 12. 1901., str. 3; br. 274, 18. (31.) 12. 1901., str. 6; br. 277, 22. 12. 1901. (04. 01. 1902.), str. 3; br. 248, 13. (26.) 12. 1901., str. 3-4; br. 171, 09. (22.) 08. 1901., str. 5; br. 172, 10. (23.) 08. 1901., str. 4-5, etc.

¹¹¹ *Srbobran* br. 60, 16. (29.) 03. 1902., str. 5, Iz zemaljskog pozorišta; br. 162, 30. 07. (12. 08.) 1902., str. 5, Domaće vijesti, Gostovanje Srpkinje u Zagrebu.

¹¹² *Obzor* br. 234, 11. 10. 1902., str. 1, Nešto o našoj kritici.

još po kojega gosta Hrvata. A onda ga je šokiralo „kreveljenje“ jednog Srbina, akademskoga građanina, kojim je on nasred stola podrugljivo predstavljao Hrvate i „otkrivanje spomenika Ljudevitu Gaju u Krapini“, uz burne poklike oduševljenja prisutnog mnoštva. Student kaže kako se je „zastidio“ ne samo za sebe već i za njih.¹¹³ Iako ovakvi slučajevi možda čine više iznimku nego pravilo, ipak su poražavajuća kritika dijela srpske inteligencije koji nije prezao ni od ovakvih, krajnje vulgarnih načina iskazivanja svojih ideoloških (ne)afiniteta, kao u navedenom slučaju izrugivanja središnje ličnosti hrvatskoga nacionalnog preporoda, ali i Hrvata samih. U samom *Srbobranu* često se može pročitati kako je Ljudevit Gaj zapravo tražio da se Srbi odreknu svoje narodnosti u ime neke nove ilirske, što bi za Srbe bilo „narodno samoubištvo“, a za Hrvate „narodni preporodaj“, jer bi tada zadobili od Srba, kako je pisao *Srbobran*, „duševno narodno bogatstvo“, pošto vlastitoga nemaju. Takvo izrugivanje i njekanje postojanja hrvatske narodne individualnosti i narodnog duha od dijela srpske inteligencije i *Srbobrana* moralo je izazvati ogorčenje na hrvatskoj strani.¹¹⁴

Čini se da je kod samostalaca najizrazitije odbijanje komunikacije na ekonomskom planu, i to ne samo prema Hrvatima već i prema svima drugima, osobito Židovima, koji su kao bogati trgovci i bankari bili mladom srpskom građanstvu najveća ekonomska konkurencija. *Srbobran* je stalno isticao štetnost bilo kakva oblika ekonomske suradnje s „nesrbima“, upozoravajući kako bi u suprotnome to bilo pogubno za opstanak Srba. Očigledno je snažnu srpsku ekonomsku organizaciju, na kojoj je toliko radio, *Srbobran* smatrao osnovnim uvjetom homogenizacije i jačanja srpstva, pa je stoga on u svojoj ekonomskoj djelatnosti bio zatvoren za sve nesrpsko. *Srbobran* je ovako prikazivao položaj srpskog naroda u Hrvatskoj: „Odasvud opkoljen protivnicima, koji prijetu opstanku njegovu, narodnosti njegovoj, imenu njegovu, da se obezbijedi i obrani od te opasnosti, zadatak mu je što intenzivniji i što smišljeniji rad na privrednom polju.“ Iz ovog primjera je također vidljivo da se komunikacijski obrazac *Srbobrana* ne može razumjeti ako se nema na umu vidu ideologija „ugroženosti“ Srba, na kojoj je počivao svaki odnos koji su samostalci gradili spram svih ostalih nesrpskih stranaka i naroda u Hrvatskoj.

No, *Srbobran* je isticao da su Srbi ugroženi i drugdje, zapravo svugdje gdje su živjeli na južnoslavenskom prostoru, osim u Srbiji. Zbog toga dominantnog stereotipa o „ugroženosti“, ideologija samostalaca je ideologija stvaranja neprijatelja. Kako je takav ideološki sklop sugerirao da Srbi jedino nisu ugroženi u srpskoj državi, jasno je da su samostalski ideolozi tražili proširenje srpske države na sva susjedna područja gdje žive Srbi, jer, tobože, oni samo tako mogu osigurati svoju svijetlu budućnost. Na drugom, pak, mjestu, *Srbobran* ističe da se srpski narod može održati samo ako se ne uzda ni u koga osim u „samostalno upravljanje samim sobom“, što treba dosljedno provesti u „svim granama javnog života“, a naročito na privrednom i kulturnom polju.

Tom naglašenom ekonomskom okupljanju Srba na kojem je radio *Srbobran* glavnu notu davao je antisemitizam. *Srbobran* poručuje Srbima da se ne upisuju u zagrebački Hrvatski trgovački dom gdje „neodlučni“ Hrvati odobravaju „zanosne velikohrvatske govore novohrvata (tj. Židova - prim. N. R.)“, nego da „gledaju svoja posla, neka se prikupljaju u svoja čisto srpska društva“. *Srbobran* je tvrdio da su svi zagrebački novčani zavodi „isključivo u čivutskim ruka-

¹¹³ Isto, br. 279, 04. 12. 1901., str. 2, Nečuveni korak zagrebačkog Srbina-advokata; br. 283, 09. 12. 1901., str. 2, Sa srpske zabave.

¹¹⁴ *Srbobran* br. 48, 01. (14.) 03. 1901., str. 4, „Hrvatska narodna misao“.

ma", osim Srpske banke, te da Srbi neće ići ni u kakve zajednice s „čivutima i nesrbima“ čak i onda kada ne bi bilo „odličnih srpskih (ekonomskih - prim. N. R.) ustanova“. Ovaj *Srbobranov* ekstremni ekonomski egoizam djelovao je anakrono u vrijeme liberalnoga kapitalizma u Europi.¹¹⁵

Da ovakva „samostalska“ propaganda preko *Srbobrana* nije bila samo mrtvo slovo na papiru potvrđuje i jedan *Obzorov* članak u kojem se „iz gradjanstva“ oštro kritizira *Srbobranovo* ekonomsko geslo „svoj k svomu“. U *Obzoru* čitamo kako su trojica mladih srpskih sveučilišnih građana, rukovodeći se navedenim geslom, odbila kupiti robu kod trgovca Hrvata uz opravdanje da kupuju samo kod svojih, tj. Srba. Dalje se u istom članku zagrebačko građanstvo tuži na srpske trgovce, jer da ne drže kao pomoćnike i naučnike Hrvate, nego samo pravoslavne. Taj ogorčeni *Obzorov* članak pristigao „iz gradjanstva“ poziva da i Hrvati u tom slučaju kupuju samo kod Hrvata.¹¹⁶ Na odbijanje hrvatsko-srpske ekonomske komunikacije nailazimo još samo jedanput u *Obzoru*, i to za protusrpskih demonstracija potkraj 1902. godine. Ovakvi apeli Hrvatima da kupuju samo kod Hrvata nisu stoga u *Obzoru* pravilo, nego izuzetak, bolje rečeno, ogorčeni odgovor na ekonomsku politiku, tj. geslo kojim su se Srbi redovito služili.¹¹⁷

Obzor je bio vrlo daleko od ekstremne komunikacijske zatvorenosti na ekonomskom planu, štoviše, uzimao je Srbe kao primjer uspješnosti u organiziranju zemljoradničkih zadruga i drugih gospodarskih organizacija. Dok je *Srbobran* gledao da ulovi svaku priliku za isticanje onog što ne valja kod Hrvata, *Obzor* je, pak, isticao Srbe za primjer upravo u onim stvarima u kojima su, općenito gledano, bili bolji od Hrvata. To je najbolje svjedočanstvo komunikacijske otvorenosti *Obzora* na hrvatsko-srpskoj relaciji, a takav pristup neodvišnjaka svakako je pobijao i optužbe za mržnju kojima ih je teretio *Srbobran*.¹¹⁸

Iako je većina srpskoga građanstva u ovo vrijeme organizirana unutar srpskih gospodarskih organizacija, postoji još uvijek određen broj njih koji zajedno s Hrvatima i ostalima predstavljaju članstvo hrvatskih i drugih gospodarskih organizacija i društava. Možemo reći da nema potpunog prekida međusobne ekonomske komunikacije, ali ni značajnijih hrvatsko-srpskih veza na tom planu.

4. Članak „Srbi i Hrvati“ - povod velikim demonstracijama u Zagrebu

Iz dosadašnje analize *Obzora* i *Srbobrana* vidljivo je da u razdoblju 1901.-1902. godine sve upućuje na veliku tenziju u međusobnim hrvatsko-srpskim odnosima. U javnoj komunikaciji dominiraju žučljive novinske polemike i sukobljavanja. Tim hrvatsko-srpskim sukobljavanjima prizvuk ideološke isključivosti i netrpeljivosti davao je ponajprije samostalski i pravaški, tj. frankovački tisak. Tu se nije radilo samo o dvogodišnjoj, nego o dugogodišnjoj praksi pisanja i jednog i drugog tiska. Rujanske demonstracije u Zagrebu kulminacija su te dugogodišnje prakse.

¹¹⁵ Isto, br. 2, 03. (16.) 01. 1901., str. 3, Šta znači osnivanje novčanih zavoda, bilj. br. 1; br. 4, 05. (18.) 01. 1901., str. 1, Naš privredni zadatak u XX vijeku; br. 39, 19. 02. (04. 03.) 1901., str. 4, Kako čivuti izbacuju Srbe; br. 10, 12. (25.) 01. 19012., uvodnik, Svetosavske misli; br. 136, 27. 06. (10. 07.) 1902., str. 3-4, Novi čivutski novčani zavod u Zagrebu; br. 274, 20. 12. (01. 01.) 1901., str. 7, Zagrebački hrvatski trgovački dom.

¹¹⁶ *Obzor*, br. 288, 14. 12. 1901., str. 6, Naši pravoslavni i geslo: „Svoj k svomu“.

¹¹⁷ Isto, br. 200, 01. 09. 1902. g, str. 3, Domaće vesti, Sud Srbina trgovca o Hrvatima; br. 206, 11. 03. 1902. g, str. 3, apel „Hrvati! Kupujte kod hrvatskih trgovaca!“.

¹¹⁸ Isto, br. 123, 31. 05. 1902., Prilog *Obzoru* br. 123, str. 3, Gospodarstvo.

Srbobranovo opravdanje, nakon što je bez ikakve ograde prenio izrazito protuhrvatski članak „Srbi i Hrvati“ iz *Srpskoga književnoga glasnika* potkraj kolovoza 1902. godine, da je bilo dovoljno navesti izvor iz kojeg je preuzet navedeni članak pa da se tamo vidi ograda, potpuno je bespredmetno iz dva razloga. Prvi je taj što se *Srbobran* i nakon donošenja inkriminiranog članka još jedanput sam izjasnio kako se slaže sa svime iznesenim u tom članku¹¹⁹ (što potvrđuje i naša analiza njegova dotadašnjeg pisanja o svom hrvatstvu), a drugi je razlog to što je on još u srpnju donio (također bez ikakve ograde) u svojoj rubrici „Podlistak“ iscrpan izvještaj s predavanja „Srbi i Hrvati“ iz Beča. Predavač je bio Nikola Stojanović, dakle, autor istoimenog inkriminiranog članka, a predavanje je obilovalo istim šovinističkim uvredama namijenjenim Hrvatima, te je bilo popraćeno burnim odobravanjem većine prisutnih slušača.¹²⁰ Članak „Srbi i Hrvati“ sažeo je na jednome mjestu sve bitne stereotipe o Hrvatima iz *Srbobranove* ideologije, uključujući i stav prema hrvatsko-srpskoj (ne)suradnji, tj. (ne)mogućnosti međusobne komunikacije, kao i optužbe kojima je *Srbobran* stalno zatrpavao bez ikakve razlike gotovo sve hrvatske političke stranke, te općenito Hrvate kao narod.

Članak „Srbi i Hrvati“ nije negirao postojanje hrvatske nacije, nego samu mogućnost njezina nastanka, tvrdeći da Hrvati nemaju ni svoj jezik, nego su preuzeli srpski, zatim da nemaju ni kulturnog jedinstva niti posebnih hrvatskih običaja niti nacionalne svijesti, pa će sve te tekovine preuzeti od Srba i na taj način jednog dana postati srpska nacija. Dalje se tvrdi da su Hrvati na sadašnjem stupnju razvoja tek oličenje klerikalizma i sluganstva tuđoj vlasti, a narodne stranke u Hrvatskoj da i ne postoje, nego da su to samo klike koje su od Mađžara preuzele teoriju o političkom narodu, isključivo zato da bi onemogućile opstanak Srba u „Trojedinici“. Sva „hrvatska misao“ svodi se na „negaciju Mađžarstva, Talijanstva i Srpstva“, a među hrvatskim strankama nema ni jedne liberalne, nego su sve klerikalno-konzervativne jer im je osnova programa historijsko državno pravo, dok su sve srpske stranke liberalne jer kao temelj programa imaju prirodno pravo. Dakle, članak je nijekao postojanje originalnoga hrvatskoga državno-povijesnoga prava, imputirajući Hrvatima da su ga izmislili samo zbog antisrpskih razloga, a štokavsko je narječje, koje su Hrvati uzeli za hrvatski književni jezik, proglasio isključivo srpskim narječjem, tj. jezikom.

U članku se mogu naći optužbe upućene Hrvatima za sluganstvo stranoj vlasti (u prvom redu Beču i Vatikanu), toliko puta čitane na stranicama *Srbobrana*. Članak je poistovjećivao hrvatstvo s katoličkim klerikalizmom izražavajući već poznati *Srbobranov* animozitet spram katoličanstva. Nisu izostale ni tvrdnje kako su Hrvati kulturno inferiorniji od Srba, jer nemaju nikakvu nacionalnu umjetnost i književnost, a Dubrovnik je po tko zna koji put proglašen srpskim gradom s argumentom da on kao nekadašnja slobodna republika može pripadati samo „slobodnom i naprednom Srpstvu“, dok ostali dalmatinski gradovi kao „podanici republike Sv. Marka“ nisu ni mogli drugo nego postati dijelom „tuđinima uslužnog i nazadnog Hrvatsva“. Stoga ne može biti niti riječi o slozi, već samo o borbi dvaju nepomirljivih načela koja utjelovljuju Hrvati i Srbi, tj. klerikalizma i liberalizma, a ta će se borba voditi „do istrage“, tj. do istrebljenja jednih ili drugih. No, članak ne sumnja u pobjedu „naprednog“ srpskog načela koje će donijeti propast klerikalizma (tj. hrvatstva) u „našem narodu (dakle srpskom ! - prim. N. R.)“. Vidljivo je da se ovdje Hrvati smatraju svojevrsnim izrodom srpskog naroda (dakle, Hrvati nemaju zaseban narodni identitet, već su porijeklom Srbi) koji mora nužno propasti, tj. posrbljenjem postati

¹¹⁹ *Srbobran* br. 172, 14. (27.) 08. 1902., uvodnik, Istina najjače peče.

¹²⁰ Isto, br. 133, 22. 06. (05. 07.) 1902., str. 2, Podlistak „Srbi i Hrvati“ (Pismo iz Beča).

ponovno valjani dio srpske nacije. Članak naglašava „komičnost“ „šaljivog hrvatskog nacionalizma“ koji je iskazao svu nemoć u „Štadlerovoj“, tj. svetojeronimskoj aferi, a sam *Srbobran* je, pak, istaknuo da je srpsko-hrvatska sloga „šuplja fraza“ kojoj nema mjesta u „slavenskoj solidarnosti“. Bila je to još jedna potvrda više *Srbobranova* isključivo rusofilskog i pravoslavnog poimanja slavenske suradnje.¹²¹

Ovaj članak izašao je u nastavcima u dva broja *Srbobrana*, a uredništvo lista ga je popratilo bilješkama iznoseći svoje dodatne dokaze i objašnjenja njegovih teza. I tjedan dana nakon izlaska članka „Srbi i Hrvati“ *Srbobran* je nastavio uvredljivo pisanje i izrugivanje svem hrvatstvu sve do 2. rujna, kada je redarstvo zatvorilo redakciju lista.¹²² U posljednjem broju starog *Srbobrana* samostalci ističu kako je glavni uzrok protusrpskih rujanskih demonstracija bio taj „(...) što su ‚Obzor‘, ‚Hrvatsko Pravo‘ i drugi listovi (...) nekoliko dana docnije (nakon izlaska članka ‚Srbi i Hrvati‘ - prim. N. R.) (...) dražili svijet protiv Srba i plod toga draženja bjehu jučerašnje demonstracije (...)“. Tim listovima je, po *Srbobranu*, članak poslužio samo kao izgovor za te anti-srpske izgrede. *Srbobranovo* objašnjenje uzroka demonstracija, dakle, mržnja Hrvata protiv Srba, više je otkrivalo nego skrivalo njegovo antihrvatstvo i ideologiju mržnje, eksplicitno izražene u članku „Srbi i Hrvati“, koji je *Srbobran* bez zadržke podržao. Optužbama protivničke strane za mržnju, *Srbobran* je ponovo gradio stereotip o „ugroženosti“ Srba u Hrvatskoj.

I ovom prilikom pokazalo se da u *Obzoru* postoje različita mišljenja, tj. ljudi s većom ili manjom ideološkom isključivošću, što se osobito ticalo pravaškog dijela udružene opozicije. Ipak, na ovu veliku *Srbobranovu* provokaciju i napade *Obzor* je prvi put odgovorio istom mjerom. U dva po Srbe izrazito uvredljiva članka upotrijebljeni su vrlo slični komunikacijski stereotipi, poput onih kakve je imao *Srbobran*. Ta dva članka¹²³ puna su otpužaba Srba za „vizantinizam“, tj. nedostatak kulture, a prvi put se u *Obzoru* (u razdoblju 1901.-1902. godine) svi Srbi izjednačavaju s pravoslavnim klerikalizmom, te se tvrdi da je sve ono što je vrijedno i napredno kod Srba poteklo od Hrvata. Srbe se također otpužuje da su svugdje u Hrvatskoj najžešći „pioniri tudjinstva“, tj. „stupovi“ „magjarstva, talijanstva i niemstva“, i to protiv Hrvata. Prvog rujna 1902. godine *Obzor* je pozvao građanstvo na dostojan i miran prosvjed protiv uvreda iznesenih u *Srbobranu*, no, demonstracije koje su započele još u nedjelju, 31. kolovoza 1902. godine, dobile su značajke pogroma. To je bio vrhunac hrvatsko-srpskog sukoba koji je s novinskih stupaca prešao na ulice. Došlo je do kamenovanja i demoliranja srpskih kuća, uništavanja dućana srpskih trgovaca, fizičkih obračuna pa i puškaranja s ranjavanjem. Građanstvo je iskaljivalo ogorčenje i bijes na donjogradskim trgovinama srpskih trgovaca jer su upravo oni bili glavni financijeri politike i ideologije *Srbobrana*. Iz istog razloga napadnuta je i Srpska banka u Ilici, te sjeđište tiskare i uredništvo *Srbobrana* u Nikolićevoj ulici. Za vrijeme demonstracija u *Obzoru* su se mogli prvi put (u dvogodišnjem razdoblju kojim se ovaj rad bavi) pronaći otvoreni pozivi na

¹²¹ Isto, br. 168, 09. (22.) 08. 1902., str. 4-5, „Srbi i Hrvati“; br. 169, 10. (23.) 08. 1902., str. 3, nastavak članka „Srbi i Hrvati“.

¹²² *Neue Freie Presse*, Nr. 13659, Abendblatt, 02. 09. 1902., str. 1-2, Die Straßenexcesse in Agram; Nr. 13660, Morgenblatt, str. 2-3, Die Straßenexcesse in Agram.

¹²³ Radi se o člancima u *Obzor* br. 195, 26. 08. 1902., uvodnik, Srbi i Hrvati; br. 196, 27. 08. 1902., str. 2, Domaće vesti, Što hoće naši Srbi?; Prvi je članak napisao J. Hranilović (vidi bilj. 39). Neki autori Hraniloviću pripisuju i ovaj drugi članak. O tome vidi: R. Lovrenčić, n. dj. pod br. 4, str. 144-145. i M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 246-247.

prekid ekonomske komunikacije sa Srbima putem bojkota srpskih dućana, a poimence su se prozivali najugledniji srpski prvaci i trgovci koje je *Obzor* smatrao krivima za uvrede nanesene Hrvatima u dugogodišnjoj praksi *Srbobranova* pisanja. Većina prozvanih se do 4. rujna proglašom ogradila od *Srbobranova* pisanja.¹²⁴

Demonstracije su potrajale sve do 3. rujna, a nakon vojne intervencije¹²⁵ koja je ipak smirila uskiptjelu masu, uveden je i prijeki sud. U *Obzoru* možemo čitati samo o jednom hrvatskom opozicijskom prvaku koji se odlučno usprotivio protusrpskim demonstracijama. To je bio obzorašima sklon Stjepan Radić, no, nije mu uspjelo preusmjeriti demonstracije u protumadžarskom duhu.¹²⁶ Sam *Obzor* je izrazio žaljenje, ali i razumijevanje za izbijanje demonstracija, apelirajući na građanstvo da ostane mirno bez obzira na „krvavu grožnju“ od „šake nebraće“ o uništenju Hrvata. Čini se da su neodvišnjaci pronašli u demonstracijama i pozitivnu komponentu, a to je aktiviranje zamrle nacionalne svijesti i otpora, osobito u učmalom Zagrebu. Zato *Obzor* piše o „impozantnosti“ demonstracija, koje su po njemu plod sukoba „odmetništva i patriotizma“, tj. „odgovor“ na višegodišnje srpske (samostalske) uvrede hrvatskog naroda.¹²⁷ No, *Obzor* je razlučio povod demonstracijama koji je dala „klika“ oko *Srbobrana* od uzroka koji nalazi u Khuenovu sustavu „divide et impera“. List je to istaknuo u svom uvodniku od 3. rujna. O Khuenovu režimu *Obzor* je pisao da „(...) nas (tj. Hrvate i Srbe - prim. N. R.) potiče da se medju sobom koljemo (...)“ isključivši i Hrvate i Srbe iz sudjelovanja u rješavanju državnih poslova.¹²⁸ *Obzor* je razlikovao i prave demonstracije od „izgreda“, tj. „zloporabe demonstracija“. Neodvišnjaci žale što je došlo do tih zloupotreba, ali ne i samih demonstracija u onom dijelu u kojem su bile dostojan odgovor na *Srbobranove* napade i uvrede.¹²⁹

Nakon zagrebačkih demonstracija ubrzo su uslijedili srpski prosvjedni zborovi u Srijemu i Vojvodini. Na mitropoljskom zboru u Novom Sadu donesena je rezolucija u znak prosvjeda protiv zagrebačkih rujanskih događaja, a zahtijevala je da se srpskom narodu u Hrvatskoj omogućiti teritorijalno(!) izdvajanje iz hrvatske države ukoliko mu se neće dati zaštita i „(...) potpuno zadovoljenje duboko uvrijeđenom osjećaju srpskog naroda“. Rezolucija iznosi na vidjelo jedan od glavnih uzroka sukoba hrvatske i srpske politike u Hrvatskoj. Naime, ponovno se pokazalo nastojanje srpskih ideologa da izdvoje hrvatska područja na kojima žive Srbi iz državnog ustrojstva Hrvatske, iako u tim područjima gdje Srbi žive u većoj koncentraciji nije došlo do nikakvih demonstracija, niti većih izljeva nezadovoljstva, koji bi svojom snagom i ozbiljnošću opravdavali takav zahtjev. Novosadska rezolucija je tu osnovnu stvar previdala, no, samu rezoluciju nije previdjela hrvatska opozicija. Bio je to jedan razlog više novom ogorčenju hrvatske ja-

¹²⁴ *Obzor* br. 200, 01. 09. 1902., uvodnik, *Srbobranove* provokacije; br. 203, 04. 09. 1902., str. 2, Domaće viesti, Proglas zagrebačkih Srba.

¹²⁵ U vrijeme zagrebačkih demonstracija, o akcijama i pokretanju vojske, ne samo u Zagrebu, nego i u drugim gradovima banske Hrvatske, puno je opširnije od *Obzora* izvješćivala bečka *Neue Freie Presse*: isto kao pod br. 122 i Nr. 13662, *Morgenblatt*, 05. 09. 1902., str. 4, Die Vorfälle in Agram.

¹²⁶ Na dva mjesta *Neue Freie Presse* navodi kako je redarstvo tijekom rujanskih demonstracija zbog izazivanja protumadžarskih nemira osim S. Radića privelo i Antuna Kontak, vicepredsjednika Trgovačke komore: Nr. 13665, *Abendblatt*, 09. 09. 1902., str. 2, Zu den Vorfällen in Agram; Nr. 13667, *Morgenblatt*, 11. 09. 1902., str. 5, Inland, Agram.

¹²⁷ Isto, br. 200, 01. 09. 1902., str. 3, Gradjani na posao!; br. 201, 02. 09. 1902., uvodnik, Jučerašnje demonstracije i str. 1, Sinočnje demonstracije; br. 266, 19. 11. 1902., str. 1, Iza priekog suda.

¹²⁸ Isto, br. 202, 03. 09. 1902., uvodnik, Protusrbske demonstracije.

¹²⁹ Isto, br. 211, 15. 09. 1902., uvodnik, Povreda ustava.

vnosti, to više što je čitav grad Zagreb bio osuđen na plaćanje odštete srpskim građanima povišenjem poreza, a Khuenova režimska stranka pri osudi demonstracija nije niti spomenula pisanje *Srbobrana*.¹³⁰

Svakako je nedostatak ovog rada to što smo rujanske događaje pratili samo iz *Obzora* s obzirom na to da je *Srbobran* prestao izlaziti, pa nije moguće dati nužne usporedbe pisanja ovih dvaju listova kako to nalaže potpuna i objektivna analiza. Kako stara garnitura ljudi oko *Srbobrana* nije bila spremna ni na kakve kompromise, niti mijenjanje dotadašnjih smjernica svoje ideologije i politike spram hrvatske strane, čini se da su novi ljudi i *Novi Srbobran* bili nužni. Stoga, bez obzira na to što od početka rujna 1902. godine nismo mogli više čitati stari *Srbobran*, možemo slobodno zaključiti da samostalci odmah neposredno nakon demonstracija nisu mogli bitno promijeniti svoje poglede. Kad su se strasti strišale, narodnjaci su polovicom prosinca još jedanput rezimirali svoje stavove o demonstracijama, ali i o Srbima, te općenito srpskom pitanju u Hrvatskoj. Narodnjaci opravdavaju demonstracije „(...) koliko su dostojnim načinom imale biti reakcija protiv *fanatičkoga nastojanja neke srbske iredente* (istaknula N. R) (...)“ Dakle, ne optužuju se svi Srbi, nego samo samostalska ekskluzivna, velikosrpska ideologija koja je bila usmjerena na prisvajanje hrvatskog teritorija. U tom svom prosinačkom nastupu u Saboru neodvišnjaci su još jedanput jasno istaknuli: „(...) Naročito najoštrije žigošemo razaranje srbskog imetka, provalu u srbske stanove i trgovine, kao i napadaje na ličnu sigurnost srbskih naših sudržavljana (...)“ Iako neodvišnjaci smatraju da je šteta nanesena „krivnjom biesne agitacije“ *Srbobrana*, ipak „pravu moralnu odgovornost“ za nemile rujanske događaje snosi hrvatska vlada jer, prema mišljenju „neodvišnjaka“, vlada je ta koja radi sve da oslabi „(...) otpornu snagu Hrvatske proti magjarskim hegemonskim prohtjevima (...)“.¹³¹

III. Zaključak

Sumirajući rezultate naših analiza *Srbobrana* i *Obzora*, uvidjeli smo da postoje sasvim određeni stereotipni modeli komunikacije kod oba lista, koji upravo svojim učestalim ponavljanjima svjedoče i o postojanju dubljih ideoloških izvorišta koja ih stalno oblikuju i usmjeravaju kako na hrvatskoj tako i na srpskoj strani. Ta izvorišta nazvali smo ideologijom komunikacije i pokušat ćemo naznačiti glavne komponente tih ideologija kod neodvišnjaka i samostalaca. U prikazivanju ideologija komunikacije ova dva lista ponajprije ćemo krenuti od razine na kojoj se te dvije ideologije manifestiraju kao međusobna suprotnost da bismo došli do onoga što je specifično za svaku posebno.

Kao najuočljivija suprotnost između ideologija komunikacije *Srbobrana* i *Obzora* nameće nam se, na jednoj strani, beskompromisnost i komunikacijska zatvorenost *Srbobrana* za gotovo sve nesrpsko, nepravoslavno i zapadno (u duhovno-civilizacijskom smislu),¹³² a s druge strane, kao protuteža postoji komunikacijska otvorenost obzoraša, bolje rečeno, njihova ideologija kompro-

¹³⁰ Isto, br. 211, 15. 09. 1902., uvodnik, Povreda ustava; br. 220, 25. 09. 1902., uvodnik, Minuli događaji; br. 223, 29. 09. 1902., str. 1, Rezolucije mitropolijskog zbora u Novom Sadu.

¹³¹ Isto, br. 285, 12. 12. 1902., str. 1, Izjava nar. zast. dra. M. Derencina o srpskom pitanju.

¹³² O stanovitoj fobiji „samostalaca“ od Zapada i latinske kulture vidi: *Srbobran* br. 265, 04. (17.) 12. 1901., str. 2, Protestantizam na Balkanu; br. 39, 19. 02. (04. 03.) 1902., str. 1-2, Koje kriv za prozelitizam na Balkanu; br. 106, 18. (31.) 05. 1902., str. 1-2, Šta nedostaje Slavenima; br. 127, 15. (28.) 06. 1902., uvodnik, Vidov dan.

misa, suradnje i tolerancije koja prelazi preko vjerskih i etničkih, tj. nacionalnih razlika. Najbanalniji ali istodobno i vrlo indikativan primjer vjerske netolerancije *Srbobrana* je njihova snažna propaganda protiv mješovitih brakova (pravoslavno-katoličkih). *Srbobran* se je hvalio kako čak vodi stalnu rubriku u kojoj upozorava na opasnost tih mješovitih brakova (u ono vrijeme većina pravoslavaca u Hrvatskoj osjećala se je Srbima, a većina katolika Hrvatima, stoga je jasno da je *Srbobran* upozoravao na opasnost od nacionalno mješovitih brakova, tj. hrvatsko-srpskih) koji su, prema njegovu mišljenju, jedan od glavnih krivaca za odnarođavanje Srba.¹³³

Ova ideološka suprotnost između obzoraša i samostalaca bitno je utjecala i na njihovo različito poimanje slavenstva, to jest odnosa među slavenskim narodima.¹³⁴ Vidjeli smo da je *Srbobran* iz slavenske suradnje isključivao katoličke Slavene, osobito Hrvate, dok su obzoraši na suradnju Hrvata i Srba (pa makar se ona odvijala samo u okvirima hrvatske države) gledali kao na dio šire slavenske suradnje, tj. „uzajamnosti“, koja za neodvišnjake nije uvijek nužno imala srednjoeuropske konotacije, nego je štoviše u daljoj budućnosti trebala obuhvaćati sve Slavene.

Samostalci su odbijali suradnju (ali i bilo kakav oblik komunikacije) s hrvatskom stranom a priori, za razliku od *Obzora*, koji je isticao potrebu hrvatsko-srpskoga zблиženja i nužnosti sloge radi uspješnijeg otpora mađarskom režimu u Hrvatskoj. Za neodvišnjake je svaki hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski sukob samo privremeni nesporazum, a ne trajno opredjeljenje kao kod samostalaca. Samostalci su često otvoreno pozivali Srbe u Hrvatskoj da se klone bilo kakve komunikacije s hrvatskom opozicijom, bilo narodnjačkom bilo pravaškom, jer su smatrali da je sav njen „patriotizam“ sveden na mržnju i grđenje Srba“, stoga „(...) Srbi neka se čuvaju i klone toga, te i takve zajednice, kad im toga ne treba, kad Srbi imaju svojih zadruga, svojih zajednica, svoga posla“.¹³⁵ Dok su neodvišnjaci iščekivali hrvatsko-srpski sporazum, samostalci su predviđali potpunu prevlast srpstva, koje će u budućnosti asimilirati „slabo i neotporno hrvatstvo“. U skladu sa svojom ideologijom *Obzor* je tražio srodnosti koje bi mogle ujediniti Hrvate i Srbe u Hrvatskoj, te je žalio za nekadašnjim vremenima kada su međusobni odnosi bili puno bolji. *Srbobran* je pak inzistirao na nepomirljivosti razlika (vjerskih, etničkih, kulturnih, ideoloških) ne prikrivajući svoj konzervativizam spram svega što se nije uklapalo u njegov svjetonazor i ideološke okvire. *Obzoraši* su bili svjesni svih teškoća na putu do međusobnog sporazuma, ali nikad nisu kategorički odbijali njegovu mogućnost poput *Srbobrana*, nego su se nadali ostvarenju sporazuma u budućnosti.¹³⁶

Umjesto suradnje *Srbobran* je stalno nudio usporedbe Srba i Hrvata u kojima je sve srpsko bilo idealno i uvijek bolje, a sve hrvatsko oslikavalo se je negativnim predzancima. Antihrvatstvo je *Srbobranu* unaprijed zadano mjerilo koje određuje srpsko-hrvatski diskurs. Taj sastavni dio *Srbobranove* ideologije nema primjerene „antisrpske“ reflekse na hrvatskoj strani, što se tiče neodvišnjaka, nego samo u pogledu frankovačkog pravaštva, ali taj problem nije predmet naše analize. *Obzor* se, doduše, nije ustezao donositi ironične vijesti s pikanterijama vezanim uz beogradski dvor i dinastiju ili pak kritizirati srpsku (samostalsku) politiku u Hrvatskoj zbog „nebratskog“ i „nedomovinskog“ ponašanja kad god bi našao povoda za to, no, ti i slični primjeri teško

¹³³ *Srbobran* br. 15, 19. 01. (01. 02.) 1901., str. 4, Je li unijatstvo opasnije pravoslavnim Srbima od ostale propagande; br. 228, 17. (30.) 10. 1901., Odrođivanje i mješoviti brakovi, etc.

¹³⁴ O tome vidi: *Obzor* br. 216, 20. 09. 1901., str. 1, „Pester Lloyd“ i „Glasu Crnogorca“.

¹³⁵ *Srbobran* br. 41, 21. 02. (06. 03.) 1901., str. 5, Domaće vijesti, Kako obzoraši lažu svoj narod.

¹³⁶ Primjere za gore navedena načela *Obzorove* ideologije komunikacije vidi u: *Obzor* br. 126, 03. 06. 1901., str. 1,

bi se mogli okarakterizirati kao djelo antisrpske nastrojenosti *Obzora*, to više što smo već i u ovom radu pokazali da su neodvišnjačke kritike na račun srpske politike u Hrvatskoj često bile opravdane. Uostalom, *Obzor* je donosio i pozitivne ocjene o Srbima ističući, na primjer, njihove uspjehe na ekonomskom planu, u čemu ih je uzimao kao primjer za kojim bi se i Hrvati trebali povesti. U ova dva godišta *Srbobrana* nismo pronašli članke u kojima bi se hvalili Hrvati općenito, a kamoli u onim stvarima u kojima su bolji od Srba. *Srbobran* je često isticao da su Srbi Hrvatima gotovo u svemu „preteče i putovođe“.¹³⁷ On je bio sumnjičav spram svih Hrvata, dok su se u *Obzoru* mogli naći članci koji izražavaju vjeru u postojanje „trieznihi“ Srba, te u srpsko prihvaćanje hrvatske državnosti i borbe za ostvarenje hrvatskih prava.¹³⁸ *Obzor* je Srbe, uz rijetke iznimke, najčešće stereotipno nazivao braćom, a *Srbobran* je pak za Hrvate redovito rabio izraz „braća“, dakle, stavljajući isti pojam u navodnike, što je također jedan od zornih pokazatelja različitosti ideologija novinske komunikacije ovih dvaju listova, gledajući iz hrvatsko-srpske perspektive. *Srbobran* je odbijao komunikaciju s hrvatskom opozicijom, tj. narodnim strankama, jer ih je sve bez razlike doživljavao kao tuđince i protivnike, čijim „tuđinskim rukama“ ne smije prepustiti „nezadovoljan srpski narod.“¹³⁹ Samostalci su u svemu nesrpskom i nepravoslavnom vidjeli potencijalno onarodivanje Srba (bilo da se radilo o hrvatstvu, židovstvu, germanstvu, zapadnom kršćanstvu ili pak južnoslavenskoj ideji hrvatskih narodnjaka etc.) i na tome su gradili svoju propagandu o ugroženosti srpstva i mit o srpskom narodu - žrtvi.¹⁴⁰ Jedna od omiljenih tema samostalaca bila je ugroženost pravoslavlja, kako u Hrvatskoj tako i na čitavom Balkanu. *Srbobran* je često pisao o „nečuvenoj“ ugroženosti Srba za vrijeme bana Ivana Mažuranića, koji je, prema njegovu pisanju, „bijesno gonio“ srpski narod u Hrvatskoj „otvorivši nečuvenu hajku na svim linijama“. Iako samostalci ovakve tvrdnje o Mažuraniću nisu mogli ničim potkrijepiti, uporno su ih se držali.¹⁴¹

Narodne čitaonice na Rieci; br. 264, 16. 11. 1901., str. 1, Crna Gora u Rimu; 216, 20. 09. 1901., str. 1, „Pester Lloyd“ i „Glas Crnogorca“; br. 274, 28. 11. 1901., str. 1, Izborni poslovi; br. 283, 09. 12. 1901., str. 2, Domaće vijesti, Zagreb na pošljci „Matice Srpske“, br. 77, 04. 04. 1902., str. 3, Prosvjeta i umjetnost, Prof. Milan Šević: „Pjesme Petra Preradovića“; br. 195, 26. 08. 1902., uvodnik, Srbi i Hrvati.

¹³⁷ O samostalnim usporedbama Hrvata i Srba vidi: *Srbobran* br. 3, 04. (17.) 01. 1901., str. 1, Dalmatinski Srbi u XIX vijeku; br. 13, 17. (30. 01.) 1901., str. 1, Uzalud im posao; br. 95, 01. (14.) 05. 1901., str. 4, Srbi i Hrvati; br. 172, 10. (23.) 08. 1901., str. 1, Lažno samohvalisanje; br. 80, 11. (24.) 04. 1902., str. 2, Položaj u Staroj Srbiji i Mačedoniji; članak Srbi i Hrvati, br. 168-169/1902. g; O nepoželjnosti hrvatsko-srpske suradnje vidi i članke br. 214, 01. (14.) 10. 1901., str. 1, Da li je potrebna srpska samostalna stranka; 256, 23. 11. (06. 12.) 1901., str. 1, Uvrijeđeni „patriotizam“; br. 98, 08. (21.) 05. 1902., str. 4-5, Domaće vijesti, „Hrvatsko Pravo“ u Beogradu; O pozitivnim ocjenama Srba od strane obzoraša: *Obzor* br. 8, 11. 01. 1902., uvodnik, Hrvatska poljodjelska banka; br. 123, 31. 05. 1902., Prilog *Obzoru* br. 123, str. 3, Gospodarstvo.

¹³⁸ *Obzor* br. 121, 28. 05. 1901., str. 2, Sjajni banket „Lipe“; br. 77, 04. 04. 1902., str. 3, Prosvjeta i umjetnost, Prof. Milan Šević: „Pjesme Petra Preradovića“.

¹³⁹ *Srbobran* br. 214, 01. (14.) 10. 1901., str. 1, Da li je potrebna srpska samostalna stranka?

¹⁴⁰ Isto, članci br. 1-2/1901., Prosveta; br. 5, 08. (21.) 01. 1901., str. 1, „Bratska“ obećanja u XIX vijeku; br. 8, 11. (24.) 01. 1901., str. 1, „Bratska“ obećanja u XIX vijeku; br. 61, 17. (30.) 03. 1901., str. 2, Svakom svoje; br. 64, 21. 03. (03. 04.) 1901., str. 1, Hrvatska opozicija; br. 99, 07. (20.) 05. 1901., str. 1, Divlja hajka; br. 111, 25. 05. (07. 06.) 1901., str. 5, Srbi i Hrvati; br. 217, 04. (17.) 10. 1901., str. 1, Treba Srbe - ugušiti! br. 233, 24. 10. (06. 11.) 1901., str. 1, „Narodne Novine i izbori“; br. 247, 12. (25.) 11. 1901., str. 1, Srpsko pitanje na sveučilištu u Zagrebu; br. 8, 10. (23.) 01. 1902., uvodnik, Ko izaziva?

¹⁴¹ Isto, br. 7, 10. (23.) 01. 1901., str. 1, „Bratska“ obećanja u XIX vijeku; br. 148, 10. (23.) 1901., str. 1, Djela, a ne riječi; o stavu *Srbobrana* spram djelatnosti Ivana Mažuranića vidi i M. Artuković, n. dj. pod br. 1, str. 106-107.

Vidjeli smo, premda na omanjem broju primjera, da je *Srbobran* često isticao kako su Srbi gdje god žive izvan granica Srbije okruženi mnoštvom neprijatelja koji prijete njihovu opstanku. Ti su neprijatelji, po *Srbobranu*, oličeni u prvom redu u rimskoj propagandi, tj. pokatoličavanju Srba, njemačkom *Drangu* koji provode vrhovi Monarhije, te agresivnom velikohrvatstvu povezanom s prethodna dva čimbenika. To je navala sa Zapada kojoj se Srbi moraju oduprijeti. Tako je u ideologiji samostalaca bila prisutna stalna proizvodnja umjetnog neprijatelja uz pomoć koje se je željelo mobilizirati sve srpstvo na političku akciju, prije svega u Hrvatskoj, ali i drugdje. Iz istih pobuda *Srbobran* samoinicijativno i intencionalno osamljuje Srbe, „narod - žrtvu“, koji se pored tolikih silnih neprijatelja nema na koga osloniti niti može ikome vjerovati¹⁴². Inspiraciju za ovu samoizolaciju samostanci nalaze u svetosavljju koje smatraju neodvojivim dijelom biti srpstva. *Srbobran* je pisao: „(...) Osnovavši (sv. Sava - prim. N. R.) samostalnu srpsku crkvu, oslobodio ju je od stranih utjecaja i tuđeg tutorisanja i tako ukorenjavao u duši narodnoj misao o sposobnosti i potrebi samostalnog upravljanja samim sobom(...) I tu misao valja srpski narod došljedno da sprovede (...) naročito na polju privrednom i kulturnom (...) srpski narod se može održati samo tako, ako u svim granama svog javnog života bude težio za samostalnošću, ako se ne uzda ni u koga (...)“¹⁴³. U težnji za afirmacijom srpstva leži ključ *Srbobranova* stereotipa o „ugroženosti“, koji se provlači iz broja u broj lista i služi kao postulat za komunikaciju koju samostanci razvijaju spram svih hrvatskih političkih stranaka i hrvatstva općenito. Taj je stereotip dominantno obilježavao ideologiju uz koju je *Srbobran* želio potkraj XIX. stoljeća provesti homogenizaciju srpskog naroda u Hrvatskoj. Možemo zaključiti da su duboka vezanost uz pravoslavje (srpsko svetosavlje), te lažan mit o ugroženosti Srba dva elementa koja su snažno obilježavala *Srbobranovu* ideologiju komunikacije.

Postulat na kojem obzoraši grade komunikaciju spram Srba u Hrvatskoj također sadržava stereotip ugroženosti, ali ne Hrvata od Srba, nego i jednih i drugih od agresivne mađjarizacije, u prvom redu, ali isto tako i od njemačkog *Dranga*. Time motivirana i opravdana nužnost hrvatsko-srpske suradnje u ideologiji obzoraša stavlja se u širi okvir južnoslavenske i slavenske solidarnosti, dakako, ponajprije unutar Monarhije, a onda i izvan nje. Moglo bi se reći da neodvišnjaci kao ideologiju komunikacije njeguju ideologiju međusobne tolerancije i suradnje, a nastojanja koja su proizišla iz ovakva ideološkog usmjerenja su u razdoblju 1901.-1902. godine bila više deklarativnog nego realizacijskog značaja. Ipak, i takva nastojanja svakako su više obećavala u pogledu normalizacije hrvatsko-srpskih odnosa (i međusobnog približavanja hrvatske i srpske opozicije u Hrvatskoj) od *Srbobranove* ideologije komunikacije, koja se po učincima koje je postigla potkraj 1902. godine može nazvati i ideologijom mržnje. Demonstracije su bile krajnja granica do kojih je staru oprečnost nacionalnih interesa Hrvata i Srba dovela pseudoustavnost u razdoblju 1901.-1902. godine. Na kraju, ne treba zaboraviti da je ovaj „hrvatsko-srpski rat“ iz 1902. godine bio samo privremena i kratka pobjeda režima omraženoga slavonskog grofa Károlyja Khuena Héderváryja. Khuenov je režim, uostalom, imao i svojih dobrih strana - prije samog pada izazvao je duh otpora koji je konačno ujedinio Hrvate! Da stereotip o nacionalnom jedinstvu nije beznačajna stvar govori nam povijesno iskustvo, ali i jedna stara izreka: dva Hrvata uvijek tvore tri političke stranke! Zajedničkoga nacionalnog neprijatelja i za Hrvate i za Srbe u Hrvatskoj iskristalizirala su tek

¹⁴² Isto, br. 1, 01. (14.) 01. 1902., uvodnik, Narodna organizacija.

¹⁴³ Isto, br. 10, 12. (25.) 01. 1902., uvodnik, Svetosavske misli.

zbivanja u 1903. godini. U cijelom prethodnom razdoblju Khuenova banovanja cenzori su se pobrinuli da taj neprijatelj ostane u novinarskom diskursu nevidljiv. Zato nam se učinilo opravdanim završiti ovaj prilog poznavanju nacionalnih stereotipa u doba „sveopće khuenovštine“ „borbenom pjesmom demonstracija“ iz 1900. godine: Udri, udri in der štat Svim Madžarom štrik za vrat...¹⁴⁴

Summary

National stereotypes in Zagreb public life at the beginning of the 20th century - *Obzor* and *Srbobran* (1901-1902)

The writer considers nationalist ideology as the key to an understanding of the extremely hostile relationships between Croats and Serbs in the final phases of the pseudo-constitutional system in Croatia under the Viceroy Khuen between 1901 and 1902. This paper is part of systematic comparative research into Croatian and Serbian ideological systems in the 19th century, which arose primarily as a contribution to the wider topic - relationships between Croats and Serbs in the 19th century in Croatia. Since it is based on an analysis of two party political daily publications, the paper also contributes to an understanding of the day to day political culture in Zagreb at the end of the 19th and beginning of the 20th century. The criteria for choosing these publications for comparison - the Croatian *Obzor* and the Serbian *Srbobran* - are their opposing nature and the strong influence they had in their respective national circles. The pseudo-constitutional social system influenced communication in the political public by various means, that is it influenced the journalistic discourse in the opposition newspapers *Obzor* and *Srbobran*. The possibility of political communication in this kind of system for the ever-growing middle and lower classes was reduced to street protests, meetings and chauvinistic remarks. This was further heightened by the national division of power in Croatia and the anti-Croatian policies of the Croatian Viceroy. A few Hungarians were represented in the ruling structure of Croatia, the Serbs had more than an average share and finally most numerous were the Croats. However the real power in Croatia was held by the ruling circles in Budapest via their channel- the Hungarian Viceroy of Croatia Karoly Khuen-Hedervary. Khuen made opposition to the regime impossible in the two most important areas of communication - in the Croatian parliament (Sabor) and in the opposition press. For this reason in the period in question, national stereotypes of Hungarians are barely seen in the opposition press, but full expression is given to national stereotypes of Croats and Serbs. Khuen's systematic censor and the strategy of the use of old conflicts between Serbs and Croats, combined with the national ideologies of the publications in question here, which were of primary importance, also contributed greatly to the forming of national stereotypes as expressed in *Obzor* and *Srbobran*.

¹⁴⁴ Josip Horvat, n. dj. pod br. 20, str. 60.

We consider the journalistic discourse of these papers on external and internal levels - the first level expressed in the stereotyped "language" of Croatia-Serbian journalistic polemics, and the second, more profoundly, as a particular form of ideology, which we have termed the ideology of public communication. The national stereotypes which formed the ideology of public communication in *Obzor* and *Srbobran* are examined using the examples of three dominant political and cultural events in the 1901-1902 period. These are: the third Congress of Slavic journalists in the Habsburg Empire; the question of the fate of the Institute of St. Jerome in Rome, following the proclamation of the Papal breve "Slavorum gentem"; and the September demonstrations in Zagreb after the publication of the article "Serbs and Croats" in *Srbobran*. The ideology of public communication, as part of the overall national ideology of Croatian and Serbian party politics, played an important role in the forming of relationships between Croats and Serbs in Croatia. Without an understanding of this, it is impossible to understand completely the causes of the deep crisis that arose in those relationships, which led to the "Croatio-Serbian war" in September 1902. Even on an external level major differences are clear in the ideologies of public communication between the *Obzor* and *Srbobran*. The way the national and political enemy is pictured created a stereotyped language. The *Srbobran's* language is offensive and insulting to all Croatian opposition parties, and to the Croatian people as a whole. The most frequent insulting stereotypes of Croats used are the expressions "steklisi" (rabid dogs), "chauvinists", "reactionary Jesuits". The *Obzor's* style is more moderate and at times even too dignified. It paints a broad picture of Serbs - from praise for economic achievement, to reproach for their "unbrotherly" behaviour. The *Srbobran's* categorical writing and explicit anti-Croatian expression, had no match in the *Obzor* until the publication of the fierce nationalistic provocation expressed in the article "Serbs and Croats" by the *Srbobran*. In several subsequent issues of the *Obzor* there are found insulting stereotype expressions for Serbs such as "vizantinci" (Byzantines) and "pioniri tudjinstva" (supporters of foreign domination). It is interesting that *Srbobran* attacked the *Obzor* more than the more obviously anti-Serbian *Hrvatsko pravo*, the mouthpiece of the Pure Party of Rights.

The writing in the *Srbobran* during all three of the main political and cultural events of 1901-1902, clearly demonstrates its explicit anti-Croat and anti-Catholic nature, and the fact that it was almost completely closed to anything non-Serbian in economics, culture and politics in Croatia. The *Srbobran's* economic policy was particularly characterised by anti-Semitism, expressed in the insulting stereotypes for Jews: "civuti" and "koseri". Writers in the *Obzor* continued to expect co-operation between Croats and Serbs, citing stereotypes of "Slavic mutuality". On the issue of "Slavic policy" there were vital ideological differences between the *Obzor* and the *Srbobran*. The *Srbobran* identified the Slav idea with Orthodox religion, thereby excluding Catholics from the Slavic framework. This, alongside the anti-Catholicism already mentioned, gave the newspaper a religiously intolerant tone. The *Obzor* supported Slavic cooperation within the Austro-Hungarian Empire, but its understanding of "Slavic mutuality" was not limited by religious or state boundaries of the Empire. The desire of writers in the *Obzor* for co-operation between Croats and Serbs at this time, was less founded on the old ideological components of Strossmayer's "Yugoslavism" than on practical political needs. They believed it would only be possible to combat the Khuen regime if all opposition parties in Croatia joined together. Although the politics of the *Obzor*, in terms of relations between Croats and Serbs, had more significance in terms of their declarations than what they actually saw realised, its level of religious and national tolerance did achieve a significant level of

openness in the field of political communication.

These sharp journalistic polemics culminated towards the end of 1902 when the *Srbobran* published the extremely insulting anti-Croatian article "Serbs and Croats", which, in one place, brought together the dominant stereotypes for Croats from the *Srbobran's* nationalistic ideology. The public reacted and conflicts between Serbs and Croats moved from the columns of newspapers onto the streets of Zagreb in the form of anti-Serb demonstrations. Considering its arrogant and, for the Croatian public of the time, unacceptable discourse, *Srbobran* had to be stopped, and from 1903 the *Novi* (new) *Srbobran* took its place. The journalistic discourse of the *Obzor*, that is its ideology of public communication, certainly contributed to the disclosure of the most dangerous national enemy of the time, common to both Croats and Serbs in Croatia - the Hungarians. Their opinion was soon proven to be accurate, in the following year, 1903.